

- FILOZOFIJA - ISPITNA PITANJA

1. POJAM, ZNAČENJE I SMISAO FILOZOFIJE

Pojam filozofija potiče od grčke riječi FILEO što znači VOLJETI i SOFIJA što znači MUDROST. Mogla bi se najlakše definisati kao ljubav prema mudrosti, a oni koji teže ka mudrosti su bili filosofosi. Ipak, teško je konačno definisati filozofiju, jer je teško definisati njen predmet, ona svoj predmet traži. Sve može postati predmet filozofije, ako mu se pristupi na filozofski način. Platon je pravio razliku između filozofa- onih koji su dolazili do znanja kao episteme i sofista koji su ostajali pri stvarima kakvima se čine za naša čula – doksa (mnjenje). Filozofija nastaje iz primarne čovjekove potrebe da odgovori na čuda svijeta. Filozofi su istinom smatrali ono što je izvan naših čula. Zadatak filozofije je viđenje svijeta po svojoj suštini, da uspijemo da dođemo do suštine koja je vidljiva za naš um. Našim očima gledamo, a ne vidimo. Našim umom ne gledamo, ali vidimo! Aristotel je filozofiju smatrao metafizikom, onim što je iza fizike. Različiti filozofi su različito gledali na filozofiju i drugačije je određivali. Ono što je karakteristično jeste da istorija filozofije i dalje traje, teče, svaka nova škola i pravac ne potire prethodnu, već svaka epoha dodaje svoju filozofiju. Prema spisima Diogena Laertija i Cicerona riječ filozofija je prvi upotrebio Pitagora, dok prema drugima Heraklit Filozofija nije ljubav prema bilo kojoj vrsti saznanja, već onoj koja obuhvata prve principe (*arche*) na osnovu kojih se dokazuje postojanje svih drugih znanja. Šta filozofija ispituje? Ona nastoji da ispita:

- svrhu i smisao postojanja sveta i čoveka
- šta je istina?
- šta je dobro?
- šta je lijepo?
- odakle potiče ljudska potreba za Bogom? Šta je Bog?
- šta je volja?
- da li postoji besmrtnost duše?
- šta je znanje?
- koji su temelji našeg verovanja?

U početku na filozofska pitanja u staroj Grčkoj je religija pokušavala dati odgovor. Takva religijska objašnjenja su prenošena u obliku mitova, koji su objašnjavali zašto je ovaj život takav kakav jeste. Grčku mitologiju su sistematizovali Homer i Hesiod Grčki filozofi su nastojali da dokažu da se u mitove ne mogu pouzdati. Oni su kritikovali Homerovo učenje o bogovima jer su bogovi suviše ličili na ljude. Cilj prvih grčkih filozofa je bio upravo da pronađu objašnjenja prirodnih procesa na osnovu razuma. Platon kaže da je filozofija nastala čuđenjem. Začuditi se značilo je prihvatiti vlastito neznanje. Čovjek ne prihvata iskustveni svet onakav kakav jeste, nego se čudi i pita o njegovom temelju: "Zašto postoji nešto?", "Zašto uopšte živimo?" Pored čuđenja, drugi izvor filozofije je sumnja U osnovi filozofskog čuđenja i skepse je želja za saznanjem istine (grč. *aletheia*).

Razlikujemo više metoda koje filozofija koristi, a to su:

- KRITIČKI METOD – koji filozofsko saznanje započinje sumnjom I preispitivanjem prethodnih znanja iz te oblasti;
- MISAONO OBUHVATANJE CJELINE – najlakše se predstavlja Hegelovim stavom da je istina cjelina I da je samo cjelina istina, pokreće pitanje odnosa dio-cjelina, opšte -pojedinačno;
- GENETIČKI METOD- koji insistira na istraživanju koje kreće iz nastanka i razvoja;
- METODI FORMIRANJA POJMOVA – podrazumijeva opšti metod definisanja, razumijevanja o upotrebe pojmova kroz analizu, sintezu, apstrakciju I generalizaciju.

- **METODE IZVOĐENJA SUDOVA**- podrazumijeva opšte zasnivanje I izvođenje sudova kroz metod indukcije (iz pojedinačnih sudova se izvlače opšti sudovi) I dedukcije (iz opšteg suda se izvlače pojedinačni sudovi)

2. FILOZOFSKE DISCIPLINE

Aristotel je filozofiju podijelio na sledeće discipline:

- **TEORIJSKU FILOZOFIJU** odnosno gledanje ne čulnim očima, već očima razuma i obuhvata: ontologiju, teoriju saznanja, filozofiju prirode i matematiku. Predmet teorijske filozofije jeste fizički, metafizički i matematički svijet.
- **PRAKTIČKU FILOZOFIJU** koja obuhvata etiku ili filozofiju morala, filozofiju politike i filozofiju ekonomije. Predmet saznanja praktičke filozofije su čovjek i njegovo djelovanje.
- **POETIČKU FILOZOFIJU** koja obuhvata discipline koje se tiču čovjekovog stvaranja, posebno umjetnosti: estetiku, poetiku, retoriku
- **LOGIKA** kao pomoćna disciplina filozofije- za svoj predmeta nema saznanje neke posebne oblasti, već se bavi pitanjima kako se uošte misli i saznaje, kako se pojmovno oblikuje i jezički izlaže, tako pomaže svakom saznanju.

Ontologija, odnosno **metafizika** je učenje o bivstvovanju (biću) bivstvujućih odnosno o traganju za prvim principima I uzrocima svega što jeste. Pojam **BIVSTVOVANJE** označava ono po čemu jeste sve što postoji. Pojam **BIVSTVUJUĆE** označava svako pojedinačno postojanje (bića I stvari). Ontologija tako traga za bivstvovanjem bivstvujućih. To je čini jednom od primarnih oblika filozofije. **Biće** je tokom istorije filozofije tumačeno kao temelj postojanja cjelokupne stvarnosti, koji nije ničim uslovljen, kao apsolut ili supstancija. Sama supstancija imala je tokom istorije filozofije različita određenja: **ideja** kod **Platona**, **bivstvo** (ousia) kod **Aristotela**, **duh** i **materija** kod Dekarta, **apsolutni duh** kod Hegela, **volja za moć** kod Ničea...

Teorija saznanja ili epistemologija bavi se problemom saznanja. Umesto ovog pojma upotrebljavao se i pojam **gnoseologija**. Nazivi potiču od grčkih reči gnosis i episteme (saznanje). Njenim osnivačem smatra se engleski filozof **Džon Lok**. Teorija saznanja proučava uslove mogućnosti, porijeklo i granice ljudskog saznanja I postavlja pitanja: šta je suština saznanja I kako saznajemo? Šta je istina I kako se saznaje...

Filozofija nauke proučava elemente naučnog istraživanja i njegovu vrijednost. Ona se bavi naučnim postupcima (metodama) i modelima dokazivanja, problemima predstavljanja naučnog znanja, metafizičkim pretpostavkama nauka, problemom rasta naučnog znanja itd...

Etika (filozofija morala) proučava **moral**, odnosno motive, ciljeve i norme čovekovog djelovanja i moralnog prosuđivanja. Sama riječ potiče od grčke reči ethos - običaj. Najveći doprinos etici u istoriji filozofije dali su **Sokrat**, **Platon**, **Aristotel**, Kant i Mil. Teži da da odgovore na sledeća pitanja: Šta je moral? Na čemu se zasniva? Koje su to moralne vrijednosti? Šta je vrlina, dužnost, odgovornost?

Filozofija politike je grana filozofije koja se bavi pojmovima i argumentima političkog mišljenja. Glavni problemi kojim se ona bavi su: suština političke moći i mogućnosti njenog ograničenja, problem društvene pravde, problem slobode, problem društvenih ustanova, među kojima posebno mesto zauzima država, i sl. Aristotel je čovjeka definisao kao zoon politicon, tj da je po prirodi upućen na život u zajednici.

Filozofija istorije je filozofsko promišljanje istorije kao regije ljudskog postojanja u vremenu. Pokušava da da odgovore na sledeća pitanja: Šta je istorija? Ko stvara istoriju? Koje je mjesto čovjeka I njegove slobode u istoriji?

Estetika je filozofska disciplina koja se bavi posebnim oblikom ljudskog stvaralaštva - **umjetnošću**. Definiše se I kao nauka o lijepom. Hegel, koji je bio jedan od modernih

utemeljivača estetike smatra umjetnost najvišom formom estetskog stvaranja. Daje odgovore na sledeća pitanja: Šta je to ljepota? Šta je suština umjetnosti? Šta su to estetske vrijednosti?

Filozofska antropologija (grč. anthropos - čovek) bavi se suštinom, odnosno prirodom ljudskog bića. Traga za najopštijim istinama o čovjeku i razmatra njegov odnos prema prirodi, istoriji, zajednici i prema samom sebi.

3. UČENJE „PRVIH FILOZOFA“ NATURALISTA

Trojica vodećih naturalista bili su Tales, Anaksimander i Heraklit. Sve što znamo o njima potiče iz nekoliko fregmenata i izvještaja Aristotela. Naturalisti se od ostalih filozofa razlikuju po vjerovanju da „**principi u formi materije predstavljaju isključive principe svih stvari**“. Mislili su da samo nešto što je materijalno može poslužiti kao trajna supstancija, koja iako mjenja svojstva, ostaje To što opstaje uprkos promjeni. Oni su naprosto tragali za najboljim kandidatom koji bi mogao objasniti razne fenomene koje zapažamo u svijetu koji nas okružuje. Naturalisti predstavljaju svojevrsne prototipske naučnike zahvaljujući njihovom ubjeđenju da fenomenima upravljaju 'principi u formi materije'. Primjećujemo njihova nastojanja da u materijalnim terminima objasne događaje kao što su zemljotres ili duga, koji su se ranije pripisivali bogovima. Nekoliko njih se bavilo onim što bismo danas nazvali primjenjenom naukom. Tales je bio izumitelj i meteorolog, dok je Anaksimander bio kartograf. Međutim, ovi mislioci su se malo ili nimalo oslanjali na eksperimente ili kontrolisane opservacije. Oni su sebe smatrali **vidovnjacima** koji su spoznavali istinu kroz nadahnuto otkrivenje. U njihovim eksplanatornim nastojanjima ogromna uloga bila je dodijeljena djelovanju **kosmičke pravde**.

Tales je utemeljivač naturalističke misli, vjeruje da je materijalni princip koji počiva u temelju svih stvari **voda**. Smatrao je da sve iz vode nastaje i da se sve u vodu vraća, voda je izvor života i praelement svega. Talesov značaj počiva u pitanju koje je postavio- „**Koji je prvobitni izvor ili supstancija stvari?**“ On je značajan i zbog toga što je njegov odgovor podstakao ostale mislioce na pružanje zanimljivijih odgovora.

Anaksimandar je vidio problem u tome kako bi jedan element kao što je voda mogao stvoriti sve ostale- zemlju, vatru i vazduh. Njegovo rješenje se sastojalo u tome da je 'materijalni princip drugačije, **apeironske** prirode (apeiron-bezgranično, neodređeno) iz koje nastaju sva neba i svetovi u njima'. Apeiron je neodređen jer je prostorno neograničen i različit od bilo kog nama poznatog elementa.

Heraklit smatra da svijet nije mogao nastati iz nečega različitog od sebe samog, tako da je on „oduvijek bio i jeste, i biće“. „On je **vječno živa vatra**, koja se s mjerom rasplamsava i s mjerom gasi“. Heraklitovska vatra predstavlja prototip onoga što nazivamo energijom i što ilustrujemo prirodnim procesom kao što je sagorijevanje. Vatra je neprestano mijenjajući proces, a ako je sve nalik vatri, onda stvari ne posjeduju stabilnost i trajnost koju im pripisujemo. Odatle proističe njegovo čuveno načelo, „**Ne može se dvaput zagaziti u istu rijeku.**“ Ako je Heraklit u pravu, priroda voli da se skriva, pred nama se pojavljuje kao nešto što je sačinjeno od stabilnih objekata, mada u stvarnosti sve prolazi kroz proces promjene, koje, recimo, zapažamo u titravom plamsaju svijeće. Heraklit smatra da je duša načinjena od naročite vrste vatre.

4. ANAKSIMANDAROVO I HERAKLITOVO SHVATANJE PRAVDE

Naturalisti su smatrali da u skladu sa propisima pravde funkcioniše čitav kosmos. Pravda zahtjeva ravnotežu i jednakost. Anaksimandar tvrdi da se nastanak i uništenje odvijaju **u skladu sa nužnošću** jer „plaćaju globu i trpe odmazdu zarad počinjenih nepravdi“. Tako, na primjer, da bi svijet ostao u pravednoj ravnoteži, ljetnja suša i vrelina moraju biti iskupljene i kažnjene hladnoćom i zimskim kišama.

Heraklit i svoju vatru zasniva na **jednakosti** jer se sa mjerom rasplamsava i gasi u podjednakoj mjeri. Ta mjera se potom odražava na nivou vidljivog svijeta elemenata i stvari. Svijet, onako kako ga Heraklit sagledava čine parovi suprotnih osobina i elemenata, kao što su toplo i hladno, među kojima vlada neprijateljstvo, pri čemu jedno pokušava da poništi drugo. „Čovjek treba da zna da je rat uobičajna pojava, a da je pravda borba.”

Naturalistima, kao ni većini tadašnjeg svijeta nijesu bile poznate razlike između „zakona” u njihovom pravosudnom smislu i „zakona” u smislu izvjesne regularnosti prirode. Heraklitov argument za poštovanje gradskih zakona bio je u tome da se svi ljudski zakoni napajaju iz istog, božanskog izvora, koji upravlja svim što postoji. Ova shvatanja vode izvjesnoj **naturalizaciji pravde**, jer ona više nije nedokučiva, već se i sama povinuje neizbježnim zakonima prirode.

5. LEUKIPOVOVO I DEMOKRITOVO SHVATANJE ATOMA

Atomisti svoju misao razvijaju u okviru kosmološke filozofije. Osnivač škole je Leukip, a glavni protagonist Demokrit. Tragajući za bićem oni su se pitali za ono što je krajnje nedjeljivo, dakle atomom. Prema Demokritu, svo složeno mnoštvo svijeta se može svesti na dva osnova: atome i prazan prostor. Atomi su nedjeljivi, vječni, beskonačni, nepromjenljivi, neuništivi, oni označavaju **biće**. Prazan prostor predstavlja **ne-biće** u kome se atomi kreću, sudaraju, spajaju i odbijaju, tvoreći promjenljivi svijet. Prazan prostor je neophodan za kretanje koje se odvija po **prirodnoj nužnosti**. Na osnovu toga sve što nastaje ima svoj uzrok i razlog postojanja. Međutim Demokrit se pitao o statusu sudova o spoljašnjem svijetu, kao na primjer, o njegovim bojama i mirisima i zaključio da su svi takvi sudovi lažni. Argument je što sudovi opažanja variraju zavisno od uslova i ljudi koji ih donose. Sudovi su stvar **konvencija**, oni naizgled opisuju svijet onakvim kakvim on uistinu jeste, ali stvarni svijet posjeduje malo ili nimalo, opazivih odlika, kao što je na primjer boja. Ali dolazi do protivrječnosti, naime, ako naša čula predstavljaju ulaznicu za razumijevanje prirode stvarnosti, a njihovo svjedočenje nikad nije istinito, onda nema dokaza da je bilo koji prikaz svijeta, uključujući atomistički, ispravan. Demokrit zato i kaže da čovjek mora priznati „da je odvojen od stvarnosti”.

6. SOKRATOVO SHVATANJE VRLINE

Sokrat za sobom nije ostavio nijedno pisano djelo i gotovo sve što znamo o njemu prikupljeno je iz Platonovih djela. Izvršio je ogroman uticaj na svoje atinske savremenike, a i ostavio svoj pečat u cjelokupnoj istoriji filozofije. Svoje filozofsko interesovanje je usmjerio na čovjeka i ljudski svijet, a filozofsko mišljenje je uzdigao na viši nivo pojmovnog saznanja. Koristio je **kritički metod** u ispitivanju filozofskih hipoteza.

Jedna od njegovih ključnih pretpostavki bila je da ne samo on, već ljudski rod generalno, posjeduje **izvjestan tip znanja** – koliko god ono bilo implicitno i nerazvijeno. Standardi na osnovu kojih prosuđujemo da stvari iz empirijskog svijeta posjeduju izvjesnu osobinu, ne mogu biti izvedeni iz opservacije tog svijeta. Na primer jednakost: kažemo da su dva štapa jednaka ali takvo izjednačavanje nije isto što i apsolutna jednakost. Jedino poređenjem prema **apsolutnom standardu**, stvari se mogu procijeniti kao više ili manje jednake. Sokrat vjeruje da vrline moraju donositi dobrobit onima koji ih praktikuju. Sticanje odgovarajućeg znanja ili mudrosti povlači za sobom očiglednu premiju. **Vrlina je jedna** tako da su pravda, pobožnost i ostalo samo njeni sastavni djelovi. Mudrost podrazumjeva izrazitu sposobnost za poimanje jedinstva vrlina. Sokrat je tvrdio da ni on sam nije dosegao znanje o kojem govori, te je prilično uzdržan u objašnjenjima od čega bi se ono moglo sastojati i kako ga možemo postići. On je zbog svojih protivnika koji su ga smatrali nihilistom optužen zbog korupcije mladih umova i osuđen na smrt. Poznata je njegova izreka „ Ja znam da ništa ne znam“. Smatrao je da onaj ko ne zna šta je dobro, ne može biti dobar. Onaj koji ne zna šta je pravda, ne može biti pravedan. Smatrao je da oni koji imaju čiste pojmove, mogu da imaju

čista djelanja. (U OKVIRU OVOGA SE MOŽEMO NA ISPITU POZVATI NA ODBRANU SOKRATOVU I MALO ZAČINITI PRIČU)

7. PLATONOVO UČENJE O IDEJAMA/OBLICIMA

Platon ima status najuticajnije osobe zapadne filozofije. On je pokrenuo većinu pitanja o znanju, stvarnosti, istini, dobru, ljepoti i vlasti koja dobijaju centralno mjesto u filozofskoj raspravi. Termin '**platonizam**' sugerira da je Platon razvio veliku, kohezivnu teoriju, međutim za fascinirajućnost njegovog djela zapravo su zaslužne tenzije i promjenljivost u njegovim gledištima. Platon Sokratovu terminologiju po kojem posjedujemo izvjesnu vrstu znanja i objekata shvata doslovno. Kada prepoznamo primjere-ili pogrešne definicije-pravde, ljepote ili bilo čega drugog, mi se samo prisjećamo, koliko god maglovito, svoje prethodne upoznatosti sa izvjesnim stvarima ili objektima čije 'kopije' ti primjeri predstavljaju. Platon te u-sjećanje-prizvane objekte naziva 'oblicima' ili 'idejama'. „Oblici imaju svoj **sopstveni stepen stvarnosti**, apsolutna ljepota i dobro postoje u najpotpunijem mogućem smislu". Platon iznosi imaginativne mitove koji nam predočavaju kako smo, u svom predtjelesnom iskustvu, bili sprovedeni kroz svijet oblika, stvarnost bez boje i oblika, ali krajnje realnu. Oblicima daje **eksplanatorne uloge**. U krajnjoj analizi, postoji samo jedna stvar koja neki objekat čini lijepim, a to je njegovo povezivanje sa apsolutnom ljepotom. Platon ne smatra da postoji oblik koji se može povezati sa svakim od opštih termina. Da se poslužimo njegovim ličnim primjerima, dlake i blato ne posjeduju oblike, jer ne postoji standard za procjenjivanje blata *per se*. Oblici posjeduju veći stepen stvarnosti od stvari u empirijskom svijetu. Platon insistira da je **stvarnost oblika primarna**, budući da sve ostalo zavisi od njihovog postojanja. Empirijski objekti su ono što jesu zbog toga što saučestvuju u oblicima, dok oblici ne zavise ni od čega drugog izvan sebe samih. Navodi primjer roba iz Menona koji savršeno poznaje geometriju, a nije uošte išao u školu.

8. PLATONOVO DEFINISANJE SAZNANJA

Platon empirijski svijet ne smatra pukom iluzijom. O svakodnevnim stvarima razmišlja kao o nečemu što 'lebdi' između bića i nebića. Taj 'lebdeći' status svakodnevnih stvari donekle objašnjava zašto one ne mogu predstavljati objekte istinskog znanja već samo '**mnjenje**'. Stvari iz iskustvenog svijeta nalaze se u neprekidnom procesu promjene, tako da je nemoguće obuhvatiti njihovu prirodu definitivnim formulama. Znanje obuhvata izvjesnu vrstu **razumjevanja** koje stvorenja čije je iskustvo ograničeno na empirijski svijet ne mogu posjedovati. Osoba koja posjeduje istinsko znanje može objasniti ono što zna. Ne možemo shvatiti šta znači biti čovjek sve dok se ne upoznamo sa standardom koji određuje savršenog čovjeka- što je zapravo posjedovanje znanja o datom obliku. Mi ne možemo posjedovati potpuno znanje o oblicima sve dok ne uvidimo na koji način svaki od njih daje svoj doprinos savršenoj cjelini ili čini njen sastavni dio. Suština znanja je oličena u poimanju oblika dobra. Čulno isustvo ne može pružiti objektivno znanje o stvarnosti. **Umsko saznanje** prodire do skrivene istine, tj do svijeta ideja. Napor koji je potrebno napraviti da bi se uspjeli do istinskog i neprolaznog svijeta ideja je napor saznanja. (U OKVIRU OVOG PITANJA SE MOŽEMO POZVATI NA MIT O PEĆINI- ideje, saznanje do kog ljudi u pećini moraju doći, podrazumijeva veliki napor, jer moraju prvo izaći iz sigurne zone- mnjenja, pretrpjeti „zrake sunca“ koji kada se prežive dovode do istinskog saznanja)

9. PLATONOVO UČENJE O DRŽAVI. SA VJEZBI (MIT O PEĆINI)

Osnovna tema Platonovog djela "**Država**" bio je pokušaj da se opiše priroda idealnog društva koja je po njemu imala oblik beningne diktature sa vladavinom klase filozofa kraljeva. Država se bavi istraživanjem o pravednoj duši. Platon nije bio zadovoljan državnim uređenjima svoga

doba. Smatrao je da države ne teže ostvarenju ideala pravde, a država ukoliko ne ostvaruje pravdu i nije država. Država nastaje zato što jedan čovek nije sam sebi dovoljan, već mu treba još nešto.

Država treba da bude zadovoljenje svih potreba ljudske duše, a **ljudska duša** se deli na tri dela. Nju treba da čine tri klase (tipa) ljudi i to: **proizvođači, vojnici i upravljači**. Pripadnost nekoj od ovih klasa se određuje kroz strogi sistem obrazovanja. Svako **obrazovanje** je političko. Svi se obrazujemo ili za upravljače ili za podanike (oni koji slušaju). Ukoliko napredujemo u obrazovanju, veće su šanse da upravljamo procesima u društvu. Obrazovanje mora da bude spoj tehničkih ideja i etike.

Oni koji pokažu najmanje želje i mogućnosti za napredovanje u obrazovanju, oni treba da budu **proizvođači** (zanatlije, poljoprivrednici). Kod ovog tipa ljudi dominantan je naponski deo duše, a on se ispoljava kroz želju za materijalnim ma koje vrste. Oni brinu samo o ličnom i materijalnom i imaju najmanje osećaja za opšte dobro. Zbog toga i treba da imaju privatnu svojinu jer je to njihov primarni interes.

Oni koji malo više napreduju u znanju i vrlinama ali ipak ne dovoljno da bi bili upravljači, oni treba da budu **voinici**. Ovaj tip ljudi ima izvesnog osećaja za opšte dobro. Kod njih je dominantan voljni (srčani) deo duše. Odlikuju se hrabrošću i izdržljivošću.

Upravljači treba da budu oni koji su kroz višedecenijsko obrazovanje pokazali da je umni deo duše preovladavajući. Upravljači treba da budu **filozofi**. Zbog toga što se filozofi bave idejama pa tako znaju šta je dobro, pravedno, hrabro, odnosno znaju šta bi trebalo da budu ciljevi jedne zajednice.

Filozofi treba da budu upravljači jer je materijalna korist najdalje od njih. Upravljače treba da odlikuje stručnost (kompetencija) iskaza (odricanje od svih čulnih zadovoljstava). Filozofi imaju najviše osećaja za opšte dobro i njihov život treba da bude žrtva za opšte dobro. Oni u potpunosti treba da budu javni ljudi tj. da ne mare za privatni život. Da nemaju imovinu i porodicu. Vladari treba da imaju ne manje od 50-tak godina jer nagoni tada utihnu. Nagoni su ti koji nas okreću ka ličnoj koristi.

Pravedna je ona **država** koja omogućuje svim građanima da rade ono što najbolje znaju i što im po prirodi leži. Onda su građani srećni, a to je cilj države (sreća građana). Ako građani nisu srećni mogu da rade protiv svoje države. Pravda je sintetička vrlina (sinteza svih građanskih vrlina). Pravda u državi je mera između mudrosti, hrabrosti, umerenosti i drugih vrlina. Ona je izraz zdravlja duha jedne zajednice. Država koja ne ispunjava pravdu je bolesna država (na putu je da propadne). Platonova idealna država je filozofski san, nikada nije mogla postati realna istorijska forma političkog života.

U *Državi* Platon zamišlja sliku pećine u kojoj od rođenja žive zatvoreni ljudi, okovani tako da njihov pogled obuhvata samo jedan zid pećine. Iza njihovih leđa gori vatra, a između njih i vatre prolaze drugi ljudi i pronose različite predmete čije sijenke padaju upravo na onaj zid pećine koji jedino mogu da vide okovani zatvorenici. Gledajući samo te sjenke, okovani ljudi smatraju da su te sjenke na zidu prava i jedina stvarnost a da je znanje tih sjenki pravo znanje. Ali, ako kojim slučajem neki od njih raskine okove i uspne se do izlaza iz pećine, biće zaslijepljen svetlošću sunca. Ukoliko bi još

izdržao snagu ove svjetlosti, taj čovjek bi uskoro počeo da sagledava istinski svijet(svijet ideja) koji mu je do tad bio uskraćen. Nakon toga, ako bi bio uporan, mogao bi da posmatra i samo sunce (ideju dobra). Ova alegorijska slika odgovara svijetu u kojem živimo. U tom svijetu postoji gornje carstvo čistih suština (ideja) u kojem središnje mjesto zauzima ideja dobra. Donji svijet je svijet vidljivih stvari u kojem smo, kao ljudska bića zatočeni. Napor koji je potrebno napraviti da bi se uspeli do istinskog i neprolaznog svijeta ideja je napor saznanja.

10. ARISTOTELOVA DOKTRINA O ČETIRI UZROKA

Aristotel uživa reputaciju najznamenitijeg zapadnog mislioca jer je njegov dijapazon prevazilazio sferu filozofije. Aristotel razlikuje eksplanatorno i ontološko objašnjenje svijeta. Prvo od njih traga za objašnjenjem regularnih promjena koje se skoro uvijek dešavaju, kao rast neke biljke ili izgradnja kuće. Drugo se bavi prirodom najosnovnijih entiteta, primarnih supstancija, od kojih zavisi sve ostalo. Ta dva pitanja su tijesno povezana.

Mi možemo posjedovati znanje o nekoj stvari tek kad otkrijemo njene primarne uzroke. Po Aristotelu promjena je „aktuelizacija onoga što je potencijalno.” Aristotel tvrdi da tokom promjene postoje stvari koje se ne mijenjaju, tj. ostaju iste. Na primjer jedan pas, tokom promjene, u izvjesnom smislu ostaje, a u izvjesnom smislu ne ostaje isti. Ako ne postoji smisao u kome on ostaje isti, onda ono što se mijenja nije taj pas, dok ako pas ostaje isti u svakom smislu, onda se on uopšte nije promjenio. Poenta je u tome da pas aktuelno postaje ono što je do tada bio samo potencijalno. Da bi objasnio proces promjene Aristotel stvara doktrinu o „četiri uzroka” i to: **materijalnim, formalnim, djelujućim i krajnjim(svrhovitim)**. Uzrok je za Aristotela ono što se navodi kao odgovor na pitanja koja počinju sa „Usled čega...?” i tvrdi da ljudi na ovo pitanje daju četiri vrste odgovora. Materijalni uzrok nije eksplanatoran dok se ostala tri poklapaju. Ono što neka stvar jeste(njena forma) i ono čemu ona služi su jedno te isto. Materija je mogućnost da nešto nastane dok je aktivni princip koji mogućnost prevodi u stvarnost. Ne samo da postoji nešto što je nematerijalno- forma- već je i materija bez forme eksplanatorno neupotrebljiva. Forma jeste svrha. Na primjer: kuća ima svoj oblik koji je zamislio arhitekta, ona je izgrađena od građevinskog materijala, kuću su gradili djelatnošću zidara, i ona svoju krajnju svrhu ima za stanovanje. Postoji razlika između ljudskih rukotvorina, kao što je npr.kuća (koja se oblikuje po potrebi ljudi i za njihovu svrhu) i tvorevina prirode (npr. patka kojoj je priroda dala mogućnost razvijanja plovniha kožica kako bi mogla plivati, jer je plivanje u stvari patkina svrha) Zato, dok kod ljudskih tvorevina je važan faktor planiranje i davanje namjene, u slučaju patke, niko ne kontroliše njen razvoj, jer ona svoj princip promjene sadrži u sebi.

11. ARISTOTELOVO SHVATANJE SUPSTANCIJE

Ontološko objašnjenje svijeta se bavi prirodom najosnovnijih entiteta, primarnih supstancija, od kojih zavisi sve ostalo. Supstancija je **vrsta materije**, ono što se naziva supstancijom je ono što se (ne) kaže o nekom subjektu. Za sve ostale stvari se kaže da postoje jedino usljed njihove povezanosti sa supstancijom. Pitati šta je biće isto je i pitati šta je supstancija. Supstancije moraju biti **nezavisne**, one ne pretpostavljaju postojanje bilo čega drugog. Moraju biti **određene**- takve da se mogu definisati i u potpunosti shvatiti. Aristotelov početni odgovor na pitanje „koje stvari su supstancije” bio je da su to određeni objekti, međutim kasnije izjednačava formu sa **esencijom**, a pod esencijom podrazumjeva i supstanciju. Aristotel ipak smatra da postoje izvjesne forme koje su nepromjenljive, vječne i bez materije. One su 'priorne' i njihovo proučavanje predstavlja „prvu filozofiju”. Aristotelovo ime za prvu filozofiju jeste **teologija**. Na dušu, specifičnu supstanciju, gledao je kao na ono što daruje život tijelu. Duša se prema tijelu odnosi onako kako se i vid odnosi prema oku, jer je

viđenje ono što oko čini okom, dajući mu svrhu. Ljudska duša je skup sposobnosti koje uključuju sve one koji posjeduju niža stvorenje i sposobnost za intelektualno razmišljanje.

12. DOMINANTNE KARAKTERISTIKE EPIKUREIZMA, SKEPTICIZMA I STOICIZMA

"Epikurejac" asocira na osobu koja je prepuštena gurmanskim užicima. Čak od 4 v.p.n.e. (Senekino vrijeme) epikurejci su uživali reputaciju "pobornika lagodnog života". Ova predstava je potpuno pogrešna u slučaju samog Epikura koji se 'zadovoljavao golom vodom i suvim hlebom'. Epikur je bio osnivač čuvenog atinskog "Vrta" koji je zamislio kao mjesto gdje će muškarci i žene živjeti zajedno u velikoj jednostavnosti, ako ne i krajnjoj strogosti životnih uslova. Bio je čovjek koji je pobudjivao bezrezervnu ljubav i predanost svojih prijatelja. Tvrdio je da je "zadovoljstvo polazišna tačka i cilj blaženog života". Medjutim, kako možemo zaključiti to nema nikakve veze sa sladostrašćem ili životnom lagodnošću. Zadovoljstvo je samo polazišna tačka naših aktivnosti u negativnom smislu da ćemo "mi učiniti sve da bismo izbegli bol i strah". Možemo zaključiti da se epikureizam svodi na skup savjeta i preporuka za život ispunjen zadovoljstvima, ali Epikur i Lukrecije nastoje da te preporuke utemelje u jednoj sveobuhvatnoj teoriji prirode. Postoje dva razloga za to. Prvi je da ljudska bica ne zele tek tako tijelo oslobodjeno bola i um rasterećen brige i straha već da sama priroda nameće to. Dakle, čovjek nema pogresan krajnji cilj, već to što gaji pogresna uvjerenja kako se taj cilj može postići. I to nas dovodi do drugog razloga i konstruisanja ispravne teorije prirode jer samo takva teorija može raspršiti glavne uzroke našeg straha i zabrinutosti. Epikur smatra da su glavni uzroci našeg nesrećnog stanja "preznovjerice" (strepnja da bi se mogla desiti neka od strasnih stvari). Ljudi imaju konsantni strah od zemljotresa, poplava, smrti i zagrobnog života. Ono što će nam pomoći da uklonimo sve ove strahove je naturalistički prikaz univerzuma u kome su bogovi lišeni bilo kakvog značaja ili uloge i u kome ljudska bica imaju samo zemaljski život i nijedan drugi. Onaj ko usvoji ovakav stav dolazi do shvatanja da je "smrt nistava jer dok postojimo smrt nije tu, a kad je smrt tu, onda više ne postojimo". Ovo je modifikovana verzija Demokritovog atomizma. Epikur je uvjeren da su vrline "prirodni pratioci ugodnog života" jer ne postoji ništa drugo čemu bismo težili i da je "ugodan život" neodvojiv od vrlina. On se razlikuje od hedonističkih sofista iz Platonovih dijaloga koji ga čine daleko privlačnijim po tome što odbija da dopusti "slobodno" krsenje moralnih zakona u situacijama kada su takvi postupci u očiglednom interesu agensa. Kao i Hobs, smatra da pravda prostice iz sporazuma da se šteta niti nanosi drugome, niti da se od drugog trpi.

Prvi filozofi skeptičkog opredjeljenja pojavili su se sa Pironom (365-270 p.n.e). Bili su protiv bilo kakvog pretendovanja na znanje koje seže dalje od iskaza o tome kako nam stvari u svojoj pojavnosti izgledaju. Piron je slijedio politiku "potpunog neoslanjanja na čula". Pironovi argumenti osmišljeni su u namjeri da nam ukazu da mi ne možemo ništa odrediti. Tako ništa nije pravedno ni nepravedno, nijedna stvar nije ništa više nego ono. Poenta se svodi na sledeće: ne postoji neki nezavisni metod na osnovu koga bismo mogli tvrditi da, recimo, neka percepcija ili moralno ubjedjenje predstavljaju istinsko stanje stvari. Ništa ne isključuje mogućnost da osoba koja plasira tu percepciju ili uvjerenje to čini iz odredjenih razloga. Epikurejci iznose različite odgovore na ovakve tvrdnje. Neki dovode u pitanje koherentnost skeptičkog stanovista. Sledeća optuzba je ta bi život radikalnog skeptika bio nemoguć i ispunjen totalnom letargijom.

Stoici su živjeli izuzetno zdravim životom, bar sudeći po dugovječnosti mislilaca (Zenon, Kleant, Hrisip-predstavnici). Umrli su na način na koji se preporučuje u stoickom učenju, odabrali su da napuste ovaj svijet onog trenutka kad su osjetili da im je životni vijek na izmaku. Između stoika i epikurejaca postoje sličnosti. Oni imaju i iznose materijalističke prikaze o svijetu i čovjeku, smatraju da je vrli život moguć samo za onoga ko uvidja i postuje istinitost takvih prikaza. Epikurejci zadovoljstvo smatraju za glavni životni cilj, dok se stoici prema tome odnose ravnodušno. Ono što za stoike oličava dobar život jeste racionalno praktikovanje vrlina. Ipak ove dvije škole zasnovane su na potpuno drugačijim teorijama prirode. Stoicka je kompleksnija i ambicioznija. Predstavlja mješavinu

novih sastojaka pridodatim elementima ranije grčke misli. Stoicki kosmos je integrisana cjelina sacinjena od "pasivnog" supstrata, odnosno od "materije" i "aktivnog" materijalnog principa koji se naziva dah i opisuje se kao stvaralacka vatra, koja drži stvari na okupu. Stoici kosmicku pneumu (dah) smatraju racionalnom i zivom zato sto:

1) ako prihvatamo da je za bice koje posjeduju racionalnu sposobnost bolje da bude racionalno nego neracionalno, kakvog razloga imamo za pretpostavku da priroda-kao-cjelina posjeduje takvu sposobnost.

2) ljudski razum nije mogao poteci iz nekog neracionalnog uzroka - stvoren je za ocigledne primjedbe.

Živjeti u skladu sa vrlinom je isto što i živjeti u skladu s prirodom, smatrali su stoici. Takođe su smatrali da se vrijednost nećijih djela ne treba prosuđivati na osnovu njihovog krajnjeg dovršenja.

13. ODNOS RELIGIJE I FILOZOFIJE U SREDNJEVJEKOVNOJ FILOZOFSKOJ MISLI

Kada govorimo o odnosu između filozofije i religije, prvo je važno naglasiti razliku između ove dvije nauke. ZA religiju je karakterističan dogmatizam, odnosno ona čini zatvoreni sistem koji se ne preispituje. To je nešto što je unaprijed postavljeno i ne dovodi se u pitanje, počiva na autoritetu objave. Paskval je rekao „ vjeri je samo sveto istinito, dok je filozofiji samo istinito sveto!“ Filozofija i religija se razlikuju ne toliko u odnosu na temu, koliko u odnosu na instrumente i metode koje koriste. Religija ima svoju institucije, filozofija nema. Vjerovanje u religiju je zasnovano na doživljaju, osjećanju Boga, za razliku od filozofije koja se zasniva na intelektualnim procedurama našeg uma. Religija se bazira na duševnosti, filozofija na razumu. Religija nudi predstavu, a filozofija pojam. Filozofija teži da spozna i saopšti pojmom, dok religija teži da saopšti objavama, koje su autoritet. Za razumijevanje Srednjeg vijeka važno je shvatiti susret dva različita koncepta za razumijevanje svijeta, čovjeka i Boga. Prvi koncept je starogrčki, izgrađen u antičkoj filozofiji i nastavljen u helenističkim školama u Rimskom carstvu. Drugi koncept je judeo-hrišćanski, koji nastupa u vidu objavljene religije.

Grčko-helinistički koncept filozofski je definisan kroz kategorije kosmos-physis-logos. Ovako shvaćen poredak je vječan i samodovoljan Dakle, antički čovjek je okovan i zarobljen u ovako shvaćenom prirodnom poretku čijim zakonima upravljaju antički prirodni bogovi.

Judeo-hrišćansko učenje o stvaranju svijeta u središte stavlja Boga i čovjeka kao ličnosti. Biti ličnost znači biti neponovljiv, imati slobodnu volju, moći stvarat. Ova hrišćanska ideja stupila je na svijet Hristovim dolaskom.

Iz susreta ova dva različita koncepta nastao je, na jednoj strani, **novoplatonizam**, kao helenski odgovor judeo-hrišćanskom učenju o stvaranju. To je pokušaj da se napravi iskorak prema hrišćanskoj ideji a da se pri tom ostane unutar antičkih ideja u sebe zatvorenog kosmosa.

Na drugoj strani, iz pozicije hrišćanstva, nastaje **patristika**, učenje svetih otaca Istoka i Zapada, koji nastoje da filozofskim pojmovima zasnuju i opravdaju hrišćanske ideje o božijem stvaranju svijeta.

14. ODNOS VJERE I RAZUMA KOD AVGUSTINA

Sveti Avgustin je prihvatao učenje **manihejaca** koji su stvarnost poimali kao bojno polje na kome se vodi bitka između dobra i zla. On kaže da šta god da postoji je dobro, a zlo nije supstancija, zlo je 'odsustvo bića'. Ništa što potiče od Boga ne može biti loše jer zlo predstavlja otpadništvo od njegove kreacije. Svijet nije stvoren, već oduvijek postoji. Protivurječnost u odnosu na Sveto pismo, u kome je Bog stvorio nebo i zemlju tokom prvih dana, a onda još jednom, tokom potonjih dana, Avgustin prevazilazi tako što tvrdi da se trebaju shvatiti alegorijski. Na problem koji se odnosi na to šta je bog radio prije nego je stvorio nebo i zemlju, Sveti Avgustin odgovara tvrdnjom da samo **vrijeme** otpočinje tek sa stvarima koje su podložne promjeni, tako da nije moglo postojati vrijeme koje je prethodilo stvaranju i tokom kojih je bog nešto radio ili nije radio uošte. Vjera zahtjeva da riječi u

Postanju shvatimo kao **istinite**, jer su one riječ Božija saopštena preko Mojsija. Čak iako ne znamo kako bi glasila njihova prava interpretacija- mi im moramo vjerovati. Iako treba nastojati da se pronađe racionalni osnov za svjedočanstvo vjere, vjera je ta koja odnosi pobjedu. Tamo gdje razum protivurječi vjeri moramo ga **ukinuti**, jer ne možemo gajiti bezrezervno povjerenje u našu procjenu o tome šta jeste, a šta nije racionalno. Ako se pravilno upotrebljavaju, razum i vjera u krajnjem zaključku nas vode onom zajedničkom. Zato filozofija ima značajno mjesto u tumačenju Svetog pisma. Postoje stvari u hrišćanskoj vjeri koje se mogu dokazati pomoću prirodnog razuma, i one potpadaju pod **prirodnu teologiju**, kao i one koje polaze od otkrivenja, pa spadaju i **teologiju otkrivenja**.

Avgustin je bio posvećen i slobodnoj volji. Smatrao je da bog nije odgovoran za grijeh, već za našu slobodnu volju, koja, kad se zloupotrebi dovede do grijeha. Samim tim odgovornost je na nama, a ne na njemu, te nije nepravedno što nas on kažnjava.

15. PET NAČINA ZA USTANOVLJENJE BOŽIJEG POSTOJANJA KOD TOME AKVINSKOG

Osnovna istina hrišćanske teologije jeste istina o Bogu Tvorcu i stvaranju, tj. tvorevini. Tu istinu Toma Akvinski želi filozofski obrazložiti, dajući dokaze o božijem postojanju. Postojanje Boga dokazuje polazeći od **čulno vidljivih stvari**. Navodi pet osnovnih dokaza koji vode zaključku da Bog postoji.

Prvi dokaz preuzima od Aristotela koji govori da svako kretanje ima svog pokretača u nekom drugom kretanju. Tako možemo zamisliti lanac pokretača i pokrenutih koji vodi onom početnom, prvom uzroku **svakog kretanja**. Taj prvi nepokretni pokretač može biti jedino Bog. Dakle, Bog postoji.

Drugi dokaz govori da svaka stvar ima **uzrok** u nekoj drugoj stvari. Na osnovu toga se može zamisliti sljed uzroka i posljedica koji mora započeti sa prvim uzrokom. Taj prvi uzrok svega može biti jedino Bog. Dakle, Bog postoji.

Treći dokaz odnosi se na modalne kategorije **nužnosti** i **slučajnosti**, odnosno stvarnosti i mogućnosti, i njihovu primjenu na svijet. U svijetu srećemo slučajna bivstvujuća, koja moraju imati uzrok u bivstvujućim koja imaju status nužnosti. Taj neophodni nužni uzrok može biti u Bogu. Dakle, on postoji.

Četvrti dokaz tiče se uviđanja hijerarhijskog poretka savršenosti u svijetu. Svuda postoje **stupnjevi savršenstva** koje vodi onom najvišem i krajnjem savršenstvu, koje može biti u Bogu. Dakle, Bog postoji.

Peti dokaz se tiče svrhovitosti u svijetu koja povezuje i daje krajnji **smisao** svim bivstvujućim u svijetu. Taj krajnji cilj može biti jedino Bog, dakle on postoji.

Svi ovi dokazi dati su na temelju spoljašnjeg zaključivanja i ostaju u domenu Aristotelove logike. Njih Toma Akvinski shvata samo kao **početne puteve** prema Bogu. Ti putevi imaju svoja ograničenja jer se Božija suština ne može do kraja spoznati. Unutrašnji put prema Bogu vodi kroz duhovno svjedočenje u činu vjere, gdje Boga poznajemo u mistici otkrivenja.

16. IDEJA BLAŽENSTVA KOD AKVINSKOG

Akvinski nastoji da uskladi naturalistički pristup Aristotelove etike sa načelima hrišćanske moralnosti. Praktična filozofija mora započeti opservacijom ljudske prirode. Po Akvinskom, kao i po Aristotelu **dobro** je ono čemu ljudska bića prirodno teže. Krajnji **cilj** je oličen u blaženstvu jer ono zadovoljava cjelokupnost ljudske želje i ne postoji ništa što bi se izvan toga poželjelo. Pošto se ljudska priroda odlikuje sklonošću ka razboritosti i saznanju, odatle sledi da je cilj intelekta cilj cjelokupnog ljudskog djelanja. Potraga za blaženstvom je stoga potraga za znanjem. Postoji urođena ljudska želja za razumijevanjem. Ta želja je izvor čuđenja i može se zadovoljiti jedino potpunom **spoznajom Boga**. Zbog toga istinsko zadovoljstvo jeste blaženstvo koje proističe iz naše upoznatosti sa Bogom-jedina vrsta znanja koja može utoliti taj fundamentalni poriv koji nas podstiče na potragu za objašnjenjem stvari.

U jednom trenutku Akvinski se u duhu dobrog hrišćanina, odvaja od Aristotela u trenutku kada tvrdi da se djelimična sreća može postići u ovom životu, ali ne i istinska savršena sreća, koja se odlaže do zagrobnog života. Time dolazi do zaključka da krajnja sreća nije sadržana u pukom racionalnom znanju, već u viziji božanske esencije, koja je dostupna jedino bestjelesnoj duši u prisustvu boga. NA pitanje zašto je ovo cilj, dobijamo odgovor da je urođenja želja ljudi jeste želja za razumijevanjem, te da postoji urođena želja za otkrivanjem uzroka onda kad primjetimo njenu posljedicu. Ta želja je u stvari izvor čuđenja i može biti zadovoljen samo spoznajom Boga. Krajnji zaključak ideje o blaženstvu kod Akvinskog onda jeste da istinsko zadovoljstvo jeste blaženstvo koje počiva u znanju koje proističe iz naše upoznatosti sa Bogom.

17. EVROPSKA FILOZOFIJA U PERIODU HUMANIZMA I RENESANSE

Nakon srednjeg vijeka dolazi novovjekovna epoha. Renesansa(1300-1600) jeste zapravo onaj veliki prelaz i preporod koji nas uvodi u novo doba. Renesanse se često naziva i hUmanizmom jer predstavlja duhovni zaokret od srednjovjekovnog teocentrizma prema **antropocentrizmu**. To se manifestuje u duhovnoj obnovi antike kao normativnog uzora. Tri glavne teme humanizma su dostojanstvo čovjeka, nezavisnost od božanskog i ljudska slabost, na koje su različiti humanisti dali brojne varijacije.

Pravi otklon modernog duha od srednjovjekovlja nastaje tek u 17. i 18. vijeku. U ova dva vijeka javlja se epohalno novo utemeljenje filozofije, čovjeka, države, prava, etike i religije. Iz tog novog duha vremena uzdiže se pojam **čovjeka kao subjekta** koji se postavlja iznad pojma Boga. Taj se proces naziva **sekularizacijom** i odvija se u svim oblastima života: u moralu, politici, ekonomiji, filozofiji, umjetnosti i nauci. Sekularizacija je kompleksan proces preokreta religijske kulture srednjeg vijeka i njeno prevođenje na svjetovne pojmove. Većina humanista je odbacivala srednjovjekovni pokušaj da se ono što je toliko posebno u ljudskom biću opiše kroz njegov odnos prema Bogu. Humanizam se jednako bavi i razlikovanjem ljudskog od božanskog, kao i uzdizanjem iznad svega ostalog u prirodi. Humanistički interes ležao je u svemu što je **ljudsko**.

18. DOSTOJANSTVO ČOVJEKA (PIKO DELAMIRANDOLA) I REALPOLITIKA (NIKOLO MAKIJAVELI). 295

Piko Delamirandola je bio kontroverzna ličnost, istovremeno obožavana i omražena. Njegovo najpoznatije djelo je „Svečani govor o dostojanstvu čovjeka“ čiji je cilj bio da stane u odbranu mišljenja da je čovjek biće vrijedno divljenja. Govori o tome da je priroda unaprijed odredila i ograničila druga bića, dok je čovjeku darovala slobodnu volju, da sam odlučuje o tome kako će oblikovati sebe i svoj karakter. Čovjek je vrijedan divljenja zbog svoje slobode, kreativnosti i sposobnosti da uradi šta želi, bez obzira da li će se spustiti na niži ili popeti na najviši nivo. Mirandola je bio oduševljenj magijom, ali istovremeno gajio mržnju prema astrologiji. Smatrao je da pomoću dobre magije čovjek od sebe može stvoriti gospodara i upravljača nad silama koje prijete da ga ugroze. Samim tim to je nespojivo sa vjerovanjem da ljudskim životom upravljaju zvijezde.

Smatrao je da čovjekovo dostojanstvo ne potiče od njegove božanske prirode. Ljudi su posebna bića, nisu slična ni životinjama, ni anđelima ni Bogu. Smatrao je da je trebalo da se približe božanskoj prirodi kroz kontemplaciju., Ipak, ako bi u tome uspio, ne bi više bio čovjek već bi postao više božanstvo. Dostojanstvo onda ne bi zavisilo od uspjeha u ovom preobražaju, već od sposobnosti čovjeka da se sam odluči za ovaj put, odnosno da stvori sebe poput Boga. Istovremeno je bio svjestan čovjekovih slabosti, pa je smatrao da mora da se napravi ravnoteža između duhovnog i fizičkog i da sami ne mogu da dođu do ovog cilja. Zato je propagirao da se iščitava antička filozofija, kako bi pronikli u zajedničku istinu koja spaja sve različitosti u jednu.

Nikolo Makijaveli je jedno od najozloglašnijih imena u filozofiji koji je cinično sprovodio realpolitiku. Bio je privržen republikancima, pokušavao je da se dodvori dinasiji Medičija, koji su povratili vlast u Firenci i svojim djelom „Vladalac“ je dar recept kako osvojiti vlast i moć. Makijevali

je unio novi koncept, tako da smisao države nije više bio da mora da obezbijedi pravedan život ljudima, već je pristupio proučavanju politike sa stanovišta njenih realnih oblika. Smatrao je da politika ima jedan jedini cilj, a to je dolazak na vlast, jer je vlast koncentracija moći. Poznat po svojoj maksimi „cilj ne bira sredstva“, dao je praktične savjete kako osvojiti vlast, poučen svojim iskustvom tokom boravka na dvorovima. Govorio je da vladar prvo treba da se obračuna sa protivnicima, pa onda sa prijateljima na putu ka vlasti. Jedino je ona vlast koja sprovedi nasilje po njegovom mišljenju bila uspješna. Ipak, u svom djelu, nigdje explicitno ne navodi da je nasilje obavezno, ali se provlači kao ideja da je nasilje potrebno, tamo gdje ne postoji drugačiji način postupanja. Kod njega nije postojala sredina, već su se vladara mogli plašiti ili ga voljeti. Vladar je morao da bude oslobođen ideje etike, u suprotnom bi ga to ograničavalo. Idealan tip vladaoca za njega je bi Čezar Bordžija, čiji je način vladavine opravdavao. S obzirom da je na demokratiju gledao kao na suprotnost u odnosu na cilj vladavine, pravednost nije bila važna. Ipak, u trenutku kad bi vladaoc osvojio vlast, nasilje nije moralo više da se koristi, osim kada je to neophodno, pa su se mogla koristiti i neka sredstva koja liče na pravednost.

Makijaveli je smatrao da nema ničeg prirodno dobrog u životu u društvu, već je društvo, kao i moral, vještački proizvod koji je nastao radi zadovoljenja sebičnih potreba pojedinaca. Smatrao je da svaki čovjek želi isto, a to je sticanje slave i bogatstva. Lukavost i neumoljivost su osobine koje je on smatrao vrlinama.

19. DEKARTOVA KARTEZIJSKA SUMNJA.308

Rene Dekart je najznačajniji filozof novog vijeka, koji utemeljuje metafiziku na pojmu mislećeg JA (ego cogito) i tako postaje preteča filozofije subjekta, koju su kasniji razvili njemački filozofi. Dekart svoju filozofiju započinje sumnjom u sve, kaže „U početku valja u sve sumnjati“. To je njegova poznata metoda sumnja- skepsa, kojom izražava neophodnost iznalaženja nove metode, koja će biti oslonac za nova saznanja. Sveobuhvatnom sumnjom treba sve dovesti u pitanje, ali ne da bi se poreklo saznanje, već da bi se osnažilo samo saznanje i dovelo do sigurnih principa i temelja. Najbolja je strategija slijediti skeptika dokle god je to moguće, sve dok se ne dođe do vjerovanja, koja su toliko čvrsta da je u njih nemoguće sumnjati. Dekart je riješen da odbaci kao apsolutno lažno sve u čemu bi mogao zamisliti i najmanju sumnju. Smatra da je mudro ne vjerovati sasvim svojim čulima i to u stvari čini prvi stadijum sumnje. Nakon toga, drugi stadijum sumnje čini pitanje da li nas čula varaju baš u ovom trenutku, da li smo budni ili sanjamo. Mislila da je Bog upotrebio svoju moć i energiju da nas obmane dolazimo do trećeg stadijuma sumnje. Ono što čini konačni stepen jeste sledeća Dekartova misao: „NE možemo pretpostaviti da smo mi, koji imamo sumnje, ništavni, jer je kontradikcija pretpostaviti da onaj koji razmišlja, u svakom trenutku svog razmišljanja, ne postoji. Tako da je saznanje MISLIM; DAKLE POSTOJIM, u stvari prvo i naizvjesnije od svih saznanja koja se mogu desiti onom ko metodično filozofira. Možemo zamisliti da nas je bog ili zli demon prevario u vezi postojanja nečega, ali to ne može dovesti u pitanje naše sopstveno postojanje.

Istine su sve stvari koje zamišljamo kao veoma jasne i razgovjetne. Ovo se primjenjuje da bi se dokazalo da postoji Bog. Očigledno je, da mi, kao nesavršena bića, ne možemo imati čak ni ideju o Bogu, ukoliko nam je on sam nije usadio. Da nije tako, ideja o savršenstvu bi bila stvorena iz nesavršenih izvora, što je u suprotnosti sa principom da ono što je savršenije ne može nastati iz nečega što je manje savršeno. Osim toga, Bog ne obmanjuje i ne bi u nama stvorio sklonosti da vjerujemo u laž.

20. BERKLIJEV STAV: ESSE EST PRINCIPI I PRINCIP IDEALIZAM. 326

Berklijev cilj je da se utvrdi vječnost duše i postojanje Boga, u kome mi postojimo, a u potpunosti je poricao postojanje materijalnog svijeta, za razliku od Hobsa, koji je smatrao da jedino materija i postoji. Njegov princip **ESSE EST PRINCIPI** ima značenj **BITI ZNAČI BITI OPAŽEN!** Smatrao je da su

predmeti skupovi naših osjećanja ili čulnih ideja i da ne postoji nikakva materijalna supstanca izvan našeg duha. Predmeti postoje samo ako su opaženi. One ideje koje ne zavise od naše volje, proizvod su božanskog duha i izražene su u prirodnim zakonima. Njihova realnost se sastoji u njihovoj stalnosti i zakonitosti. Za razliku od njih, naše ideje su samo kopija vječitih ideja u božjem umu. Berkli je poricao egzistenciju materije i zastupao ekstremni subjektivni idealizam. Smatrao je da će ovakvim stavom najlakše odbraniti filozofiju i kulturu od ateizma. Osim materije, poricao je i postojanje opštih pojmova. Bog je u stvari izvor svih naših ideja.

21. HJUMOVO RAZUMIJEVANJE IDEJE KAUZALITETA. 313

Empirijske nauke su upućene na činjenice i svoja istraživanja baziraju na empirijskim dokazima. Dokazi su samo vjerovatni, tj ne vode nas apsolutnoj isinit. Hjum je kao primjer vjerovatnosti svakog stava u empirijskoj nauci naveo primjer MOGUĆE JE DA SUTRA NEĆE IZAĆI SUNCE. Ovaj stav nije nemoguć, bez obzira na našu naviku da očekujemo sunce svakog jutra. Empirijske nauke svoje saznanje temelje na principu uzročno-posljedičnog odnosa tj. Kauzalnosti. Ovaj odnos nastaje iz iskustva: mi opažamo da jedna pojava slijedi nakod druge, pa onda zaključujemo da je prva pojava uzrok drugoj. Ovo je proizvoljan zaključak, nema snagu nužnosti i nedokaziv je samim iskustvom. NPR. Kada bi neko gledao kako rastu ruže samo tokom jednog mjeseca u godini, mogao bi doći do zaključka da ruže samo tada cvjetaju. Jednakim principom, mi zaključujemo iz navike da će sunce sutra izaći. Ovim je Hjum uzdrmao princip uzročnosti kao temeljni okvir. Osim negacije nužnosti principa kauzaliteta, Hjum je negirao i nužnost postojanja bilo kakve suptancije, materijalne ili duhovne. Hjum je engleski empirizam doveo do skepticizma. I sam je rekao „ Jedino što znamo, to je naše temeljito neznanje“. Iako se osjeća Sokratovski prizvuk, ipak se ne govori u kontekstu spremnosti za nova znanja, već je riječ o pojavi skepse u okviru empirijske teze.

22. DEKARTOV KARTEZIJSKI DUALIZAM I SPINOZIN MONIZAM. 318-331

Kod **DEKARTA** svaki problem oko skepticizma prestaje činjenicom sopstvenog postojanja. On kaže: „ Ne mogu sumnjati, ako ne postojim da bih sumnjao“. Smatrao je da su misli bez vlasnika besmislica i da one ne mogu postojati nezavisno od subjekta čije su. „ JA“ karakteriše kao „ stvar koja misli“, jer je kroz razmišljanje siguran u svoje postojanje. Pod razmišljanjem Dekart podrazumijeva i sumnju, htjenje, opažanje... Dekart je smatrao da je on supstancija čija priroda da razmišlja i da ne zavisi od bilo koje materijalne stvari, pa ni svog tijela, i da će postojati i kad tijelo ne bude postojalo. Dakle, identifikovao se sa svojim umom. U kasnijim radovima Dekart insistirao da se tek poslije dokaza o postojanju Boga može ustanoviti posebnost uma i tijela. Samim tim što može jasno razumjeti jednu stvar naspram druge, bilo mu je dovoljno da se uvjeri da su one posebne, jer su sposobne da se razdvoje, tj. Barem je Bog u stanju da to uradi. Ipak postoji razlika između ovog shvatanja i shvatanja da su um i tijelo nezavisni u odnosu na to da su te dvije stvari sposobne da se razdvoje. U prilog činjenici da je um različit od tijela, Dekart je smatrao da je materija, čija je osnova prostiranje u prostoru, uvijek djeljiva, za razliku od uma, pošto se ne može razlikovati bilo koji dio unutar sebe. Postavlja se pitanje kako, ukoliko su tijelo i um razdvojeni, dolazi do toga da ruka koja je opečena stvara osjećaj bola. Dekart smatra da se interakcija između uma i tijela dešava u pinealnoj žlijezdi mozga odnosno epifizi ili kako je on nazvao „prestonici duše“. Ipak i sam je ovu interakciju smatrao po malo misterijom. Zaslugu za snažnu vezu između duhovnog i materijalnog je pripisivao Bogu, ne samo zbog toga što je on inicirao, već što je i održavao.

Za razliku od Dekartovog dualizma i nezavisnog postojanja duše i tijela, **SPINOZA** je osnovnu supstancu definisao kao monističku- jednu beskrajnu supstancu, koja je sama sebi uzrok. TU supstancu on naziva Bogom odnosno Prirodom. Priroda kao beskrajna supstanca ima mnoštvo atributa, ali ograničeno ljudsko saznanje može spoznati samo dva atributa- prostornost i mišljenje. On je govorio da može postojati samo jedna jedina supstancija koju je nazivao „ Bogom ili

prirodom“. On supstanciju definiše kao ono što jeste po sebi i zamišlja sebe. Boga definiše kao apsolutno beskonačno biće, odnosno supstanciju koja se sastoji iz beskonačno mnogo atributa. Kritikujući Dekarta, smatra da ne može postojati interakcija između supstancija. Smatra da ne može postojati dvije ili više supstancije iste prirode, jer se ne bi mogle razlikovati. Druga pretpostavka je da je postojanje Boga nužno. Pošto je postojanje Boga moguće, do njegovog nepostojanja može doći samo ako neka druga supstancija spriječi njegovo postojanje. Takva mogućnost se odbacuje time što ni jedna supstanca ne može uticati jedna na drugu, na način da može davati ili oduzimati egzistenciju. Njegov zaključak je da osim Boga, ni jedna druga supstancija ne može postojati, pa što god da postoji postoji u Bogu i ništa drugo ne može biti zamišljeno bez Boga. Spinoza je bio panteista, smatrao je da Bog niti stvara niti zamišlja svijet, pošto On jeste svijet!

23. LAJBNICOVO SHVATANJE MONADA.-333

Za razliku od Spinoze, koji je smatrao da postoji jedna beskonačna supstancija, Lajbnic je imao potpuno suprotno shvatanje. Smatrao je da postoji beskonačan broj nezavisnih supstancija. To su energetske supstance. Monada je osnovna supstanca i predstavlja mnoštvo energetskih kvantuma. Ona je osnova postojećeg svijeta, piramidalnog reda, nema dodira sa drugima. Monada ne može biti fizička, protežna stvar, jer bi se onda mogla podijeliti na djelove, pa bi bila prost agregat. Monade su bestjelesne, mogu se nazivati dušom. One ne mogu vršiti uticaj jedna na drugu, jer u suprotnom ne bi bile nezavisne. Kako Lajbnic to slikovito objašnjava „monade nemaju prozore kroz koje bi bilo šta moglo da uđe ili izađe“. Samim poricanje kauzalnog uticaja među monadama, postavlja se pitanje kako se onda monade mijenjaju ili u kakvom odnosu treba da budu da bi formirale svijet? Lajbnic to objašnjava tzv. „prestabilizovanom harmonijom“ tj. odnos monada smatra odnosom koegzistencije. Monade se mijenjaju kroz svoj unutrašnji princip, a ne pomoću spoljašnjih uticaja. Svaka monada se ponaša u skladu sa željama osjećajnog stvorenja. Ipak, samim tim što monade, koje su ogledalo univerzuma, postoje u harmoniji, navodi na zaključak da ih je stvorio Bog i njihovo postojanje zavisi od njega. Ovaj argument je i Lajbnicov najpoznatiji u prilog postojanju Boga. Monade se reflektuju jedna u drugoj. Razlikujemo **monadu boga**, koja je vrhunska, zatim **monadu čovjeka**, koja je djelimično svjesna i **monadu materije**, koja je potpuno nesvjesna, te je tim i najniža monada.

24. PRINCIP RACIONALIZMA U FILOZOFIJI.333

Racionalistički koncept polazi od stanovišta da je objektivnu stvarnost moguće saznati bez obzira na iskustvene podatke, samo snagom mišljenja. Racionalizam u intelektu traži najmoćniji izvor saznanja. Postoje različite varijante racionalizma, počevši od ekstremnog koji u potpunosti negira čulno iskustvo kao izvor znanja, do umjerenog koji smatra da je i iskustvo značajan izvor znanja, ali da ipak pravo znanje nastaje tek na nivou intelekta i snagom razuma. Bez obzira na stav prema iskustvu, racionalizam smatra da postoje istine koje su nezavisne od čulnog opažanja, već su proizvod čistog mišljenja. Ti proizvodi se zovu urođenim idejama, tj to su istine i saznanja koja su prisutna a priori, odnosno prije svakog iskustva. Predstavnici racionalizma su bili Dekart, Lajbnic i Spinoza. Predstavnici racionalizma su smatrali da ljudima dolikuje život razuma, jer strasti i porive treba držati pod kontrolom, a jedino razum to može. Osim toga, racionalno znanje o nužnim vječitim istinama je sposobno da nas učini savršenijim. Samo to znanje je dobro po sebi, sve ostalo je koristoljublje, kako kaže Lajbnic. Tek pomoću razuma se možemo nadati savršenoj sreći, jer um prirodno teži ka razumijevanju i uživa u tome. Racionalno shvatanje nužnih istina je po Spinozi praćeno najvećom radošću. Kada shvatimo da je poredak stvari nužan, mnogo lakše uspijevamo da se nosimo sa situacijama koje su nepovoljne po nas. Lajbnic navodi i da je Božji svijet nemoguće učiniti boljim nego što jeste, tako da stvari uvijek mogu da budu još gore. I na kraju, samo pomoću našeg razuma možemo ostvariti slobodu.

25. ISTRAŽIVANJE LJUDSKE PRIRODE U PERIODU PROSVJETELJSTVA.343

Poznata je doktrina škole „moralnog čula ili sentimenta“ čiji je predvodnik Frensis Hačison, koji je smatrao da istraživanje ljudske duše pokazuje da nam je Bog dao moralno čulo, kojim usmjeravamo naše akcije. Ovo čulo proističe iz emocija, tj. Sposobnosti za osjećanja. Priroda nas je napravila takvima da imamo osjećanja za one aktivnosti koje nastaju iz ljubavi. U ljudskoj prirodi je da imamo nesebičnu želju da i drugi ljudi budu srećni, a naše moralna načela nas usmjeravaju da vrlo proglašavamo ona djela koja potiču iz takve želje. Tanka je linija između potrebe ljudi da budu srećni, principa utilitarizma, hedonizma i egoizma. Ako je sve ono što želimo u stvari zadovoljstvo i odsustvo bola, onda i nema smisla postavljati principe koji bi nam nalagali da želimo nešto drugo. Bentam, kao i ostali predstavnici utilitarizma su pretpostavili da pojedinci, koji teže zadovoljenju sopstvenih interesa, u stvari čine dobro organizovano društvo, koje do opšteg dobra dolazi putem njegovog pojedinačnog zadovoljstva.

26. OSNOVNE IDEJE KANTOVE FILOZOFIJE, TRANSCEDENTALNI IDEALIZAM. 363

Kant je filozof koji je cijelog života bio na jednom mjestu, nigdje nije putovao, smatrao je da čovjek putuje mislima. Poznat je po kritici Hjumovog zakona kauzaliteta, za koji smatra da to nije zakon prirode, već da je subjektivna predstava, odnosno da je kauzalitet samo navika kojom određujemo uzroke odredjenim pojavama i povezujemo ih u cjelinu. Kant svoju misao naziva transcendentalnom filozofijom, jer želi da prije saznanja bilo kod sazajnog predmeta, spozna čovjekove sazajne moći i odgovori na pitanje odakle izvire naše saznanje. Ova radikalna filozofska pozicija se naziva „koperinkanskim obrtom“ u filozofiji. Kao što je Kopernik obrnuo Ptolomejevu teoriju da se Sunce kreće oko Zemlje, tako je i Kant preokrenuo ustaljeno davanje prednosti objektu u odnosu na sazajni subjekat, odnosno pojavi u odnosu na čovjeka. Poznat je po svojim djelima: Kritika čistog uma, Kritika praktičnog uma i Kritika razumne moći, kroz koja daje odgovore na tri važna pitanja: Šta mogu da znam? Šta treba da činim? Čemu mogu da se nadam? Kada kaže kritika, više se odnosi na utemeljenje, a ne na negiranje. Čist um je um koji se upotrebljava prije iskustva u svom čistom saznanju. Razlikuje analitičke i sintetičke sudove. Analitički su oni koji ne proširuju naše znanje, za razliku od sintetičkih koji to rade. Kod sintetičkih sudova predikatom se dodaje nešto subjektu, što nije postojalo ranije, nego ga je predikat izrazio (npr. U izjavi – svi momci su neoženjeni, predikat je već sadržan u subjektu i nije ništa novo rečeno, za razliku od izjave – svi momci imaju npr. Kosu, je nešto gdje se dodalo značenje. Kant smatra da se znanje mora baviti samo pojavama, a stvari po sebi ostaviti kao nama nepoznate. Prostor i vrijeme nisu stvari po sebi, već izraz naše subjektivnosti. Oni su naše opažajne forme na nivou su opažaja. Opažaji bez primjene naših spoznajnih mogućnost ne znači ništa. Kant je smatrao da postoje granice našeg saznanja. Pojave je podijelio na: **fenomenalne** (one koje su opazive za naša čula, pojave za nas, naša sazajna moć je primjenljiva samo za nas) i **noumenalne** (koje su iza fenomena, odnosno iza onog što spoznajemo, ali Kant smatra da su naše sazajne moći ograničene i da ne mogu da dopru) Zato, kada čovjek pokušava da sazajnim moćima uđe u noumenalno (duša, bog) **um postaje antinomičan**, jer ne može dati odgovor na pitanja, a da ne uđe u protivrječnost. Kada pokušava da misli o bogu, pravi grešku, jer umom koji je konačan, misli o beskonačnom.

Sazajni subjekat prema Kantu posjeduje u sebi tri moći saznanja: **ČULNOST**- odnosno sposobnost subjekta da opaža spoljašnji i unutrašnji svijet koji ga draži. Ta sposobnost je apriorna i transcendentalna; **RAZUM** –misaona sazajna moć, moć uopštavanja i gradnje pojmova, da bi razum mislio mora imati neki sadržaj koji mu daje iskustvo; **UM**- najviša sazajna moć koja sazajne pomoću ideja, koje je Kant smatrao beskonačnim i ničim uslovljenim sazajnjima. Um iz sebe izvodi tri klase ideja koje su činile sadržaj metafizike: ideju o besmrtnosti duše, o cjelovitosti svijeta i o Bogu. One se ne mogu sazajati, jer su s one strane čulnog iskustva.

27. SINTETIČKE A-PRIORI ISTINE KOD KANTA. 343

A-priori sudovi su oni čija istinitost ne zavisi od iskustva, ta nezavisno se ne odnosi na bilo koje posebno iskustvo, a svi a priori sudovi zadovoljavaju uslove opštosti i nužnosti, tj univerzalnosti. Neiskustveno tj. a priori saznanje je moguće (npr. Matematika). Kod sintetičkih sudova predikatom se dodaje nešto subjektu, što nije postojalo ranije, nego ga je predikat izrazio (npr. U izjavi – svi momci su neoženjeni, predikat je već sadržan u subjektu i nije ništa novo rečeno, za razliku od izjave – svi momci imaju npr. Kosu, je nešto gdje se dodalo značenje. Osnovna pitanja sažeta su u 3 osnovna problema, koji se odnose na sintetičke a priori sudove- kako je moguća matematika, kako je moguća čista odnosno neempirijska prirodna nauka i da li je moguća metafizika?

28. MORALNI ZAKON I KATEGORIČNI IMPERATIV KOD KANTA. 370

POSTUPAJ SAMO PREMA ONOJ MAKSIMI ZA KOJU ISTOVREMENO MOŽEŠ HTJETI DA POSTANE OPŠTI ZAKON! POSTUPAJ TAKO DA ČOVJEŠTVO, KAKO U SEBI, TAKO I U DRUGOME, UVIJEK TRETIRAŠ I KAO CILJ, NE SAMO KAO SREDSTVO!

Moralnost za preduslov uzima ljudsku slobodu, istovremeno bitan faktor je i dobra volja. Neki kvaliteti kao što su hrabrost i hladnokrvnost, mogu biti poželjni, ali ako ih ne prati i dobra volja, onda mogu da postanu veoma opasni. Ono djelo koje je učinjeno iz dobre volje, iz osjećanja dužnosti i poštovanja prema moralnom zakonu, ima moralnu vrijednost. Da bi čin bio moralan, zakon iz poštovanja prema kome se on izvodi mora biti samonametnut. Poštovanje zakona jedino u slučaju kada je on nametnut od strane države, boga ili nekog trećeg, nema moralne vrijednosti, jer je ona tada uslovljena prirodnim motivima, kao što su strah ili ljubav. Moralni junak za Kanta je onaj koji radi iz sopstvene dužnosti, iako bi najrađe uradio suprotno. Kant smatra da je moralni zakon sažet u tzv. Kategoričkom imperativu koji glasi - **POSTUPAJ SAMO PREMA ONOJ MAKSIMI ZA KOJU ISTOVREMENO MOŽEŠ HTJETI DA POSTANE OPŠTI ZAKON!**

29. ŠELINGOVO SHVATANJE APSOLUTIZMA. 378

NE MOGU DA IZVUČEM BUKVALNO NI JEDNU SMISLENU REČENICU!!!

30. HEGELOVO SHVATANJE FENOMENOLOGIJE DUHA. 382

Hegel je smatrao da je duh uzrok svijeta i ovo je u stvari u suštini filozofski iznešen stav da je bog stvorio svijet ni iz čega. Fenomenologija duha počinje pričom o čovjeku koji naivno vjeruje u svijet oko sebe, koji je utonuo u prirodu poput životinje. Priča završava sazrijevanjem njegovog osjećanja za samosvjesnu slobodu da bude u miru sam sa sobom. U međuvremenu se dešavaju različite situacije, dug period, tokom čovjek pokušava da se bori za sopstvenu slobodu i jedinstvenost, a da istovremeno bude i dio prirode i društva. Ta borba je teška, jer djeluje da što smo više dio društva, funkcionišemo u skladu s njim, sve smo manje istinski slobodni. U svoj toj borbi, dolazi se do pokušaja da se sopstvena sloboda dokaže porobljavanjem drugih ljudi, pokazivanjem nadmoći. Ipak, paradoks je da rob, a ne gospodar, ima svijest o svojoj istinskom, nezavisnom biću. To je zbog toga što on kroz svoj rad shvata da svijet nije ni spolja, ni u nekom drugom, već da je on proizvod ljudske svrhe. Hegel je govorio da je najveća nezavisnost čovjeka njegova spoznaja sebe kao potpuno determinisanog apsolutnom idejom. Nesloboda je ograničenost nečim spoljašnjim, ipak ako se to spoljašnje prepozna kao nešto racionalno, tada više nema osjećaja ograničenosti.

31. HEGELOVO SHVATANJE PRIRODE I ISTORIJE. 384

Hegel smatra da su prirodni i istorijski procesi konkretne manifestacije ideje ili duha. Istorija je razvoj duha u vremenu, kao što je priroda razvoj ideje u prostoru. Istorija je priča o tome kako smo postali svjesni onog što jesmo, kako smo shvatili svoje mjestu u svijetu i priznali da nismo otuđeni od

ostatka stvarnosti i da je sve oko nas prožeto ljudskom mišlju. Istorija je priča i o nečem veem, o duhu, o bogu, o ideji, čija smo sredstva mi kao racionalna bića.

32. HEGELOVO SHVATANJE APSOLUTNOG DUHA. 387

Po Hegelu postoji više aktivnosti apsolutnog duha, osim političke aktivnosti, tu su i umjetnost, religija i filozofija. Glavna prednost države je u tome što stvara dobre preduslove za razvoj preostalih aktivnosti. Hegel je državu smatrao ujedinjenje porodičnog principa sa principom građanskog društva. Porodica je zajednica koja se vodi nesebičnim principima, za tuđe dobro, nedostaju joj racionalne procedura za zaštitu pojedinačnih interesa, što se nadomještava građanskim društvom, nauštrb osjećanja zajednice. Univerzalni altruizam i egoizam. Građani gledaju na državu ne kao na nužno zlo, već joj se voljno podvrgavaju. Shvataju da mogu steći individualnost i identitet samo učešćem u zajednici čiji ih zakoni obavezuju na određeno ponašanje. Vide da cjelokupnu vrijednost koju posjeduje ljudsko biće, posjeduje samo kroz državu. Aktivnosti apsolutnog duha su u stvari artikulacije slobode (a čovjek postaje slobodan tek kad spozna samog sebe) kojom se pokušava ponovo doći u saglasje sa svijetom od kog smo se otuđili. Umjetnost i religija samo djelimično mogu ga dovesti do samosvjesnosti, jer samo simbolično otkrivaju istinu o jedinstvu ljudskih bića sa kosmosom.

33. FILOZOFIJA VOLJE ARTURA ŠOPENHAUERA

Šopenhauer je transcendentalni idealista koji odbacuje empirijski idealizam i realistički dogmatizam. Na osnovu toga što se oni bave nečim – umom, odnosno materijom – kao neuočljivim uzrokom naših predstava. Šopenhauer podržava Kanta i smatra da je u pravu kada Kant insistira da mora postajati stvar po sebi, jer ne možemo pobjeći od uvjerenja da je stvarnost više od naše predstave o njoj. Od takvog uvjerenja, mi emocionalno ne možemo pobjeći jer bi bez njega svijet prolazio pored nas poput praznog sna, bio bi to zastor taue, ispod koga ne bi bilo ničeg.

Kroz samospoznaju možemo shvatiti stvar po sebi – konkretno, kroz znanje o sebi kao volji. Poput Frojda, Šopenhauer slaže primjer za primjerom koji govore o podsvjesnim željama za izobličavanje naših racionalnih aktivnosti.

Znanje koje imamo u našoj volji, nije naše lično unutrašnje htjenje, nego znanje koje imamo o vlastitom tijelu – do koga nijesmo došli zaključivanjem – koje nam omogućava da bez gledanja znamo da smo, recimo, podigli stopalo.

Volja i djelovanje su isto, međutim, volju nije moguće potpuno spoznati i ne pojavljuje se potpuno ogoljena. Šopenhauer gromoglasno izriče tvrdnju da volja nije samo unutrašnja sila ljudskog života nego i ključ za unutrašnje biće svakog fenomena u prirodi.

Šopenhauer priznaje postojanje stvari po sebi. Njegova stvar po sebi je unutrašnji princip koji se manifestuje u ljudskom ponašanju i u prirodi – nešto što ne poriču apsolutni idealisti. No, ono što oni zaista negiraju jeste stvar po sebi kao neuočljiv spoljašnji uzrok pojava – ali to čini i Šopenhauer. Volja nije inteligencija ili subjekat koji postulira svijet prirode. Ona takođe nije svrhovita u smislu težnje prema nekom konačnom cilju, kao što je sloboda ili samosvijest. Ona djeluje na slijepo a upravo njena moć i slijepilo prema Šopenhaueru, čine svijet i ljudski život toliko bijednim.

Egzistencija je greška, a naš svijet najgori od svih mogućih, jer bi se bilo šta gore od našeg svijeta smjesta raspalo. Misao u središtu svega ovoga je da su naši životi žrtve nezajažljive volje, neprestane i frustrirajuće potrage za zadovoljstvom, isprekidane trenucima predaha koji ubrzo prelazi u dosadu, kada iznova moramo krenuti u dalju grozničavu potragu.

Šopenhauer je u svom djelu o muzici, objasnio da melodija sa svojom postepenom izgradnjom teme i vrhunca, može oponašati ljudske težnje. Vježbanjem pravičnosti i dobronamjerne simpatije koja nas sjedinjuje sa drugima, osoba se opire egoističnim zahtjevima volje. Pojedinci su iluzija ili površinski aspekt stvarnosti jer je volja zajednička svima i svemu. Za istinsko spasenje, potrebno je

nastaviti sa odricanjem i u potpunosti se odreći volje za životom, izvršiti eutanaziju volje. Umrevši kao stvorenje volje, on će nastaviti egzistenciju negdje u okeanu gnoja. Jedino nam potpuno poricanje volje obezbjeđuje oslobađanje o kom govore budisti i pušta nas u ništavilo nirvane. Iako volja predstavlja našu esencijalnu prirodu, ona stvara višak intelektualne energije sposobne da se okrene protiv nje. Tako možemo probati da navladamo sopstvenu volju, najveća vjerovatnoća je da se to desi u starosti kada je volja umorna, ili na samrti. O sudbini onoga ko se odrekne volje, malo se toga može reći. Dok je još uvijek živ, razlikovaće se od većine nas. Ne može se, međutim, opisati konačni stadijum kada se izgubi volja, nirvana, jer je to stanje u koje nemamo pristupa ni čulima ni znanjem našeg tijela. Moramo se stoga zadovoljiti tamom i nejasnošću mistika. Iz perspektive ljudskog saznanja nirvana se sigurno može nazvati jedino ništavilom.

34. NIČEOVO ODREĐENJE: VOLJE ZA MOĆ I NJEGOVI OSNOVNI FILOZOFSKI POJMOVI

Fridrih Vilhelm Niče jedna je od najupečatljivijih figura u istoriji ideja. Niče stiže do zapanjujućih tvrdnji o istini i znanju, kao što su da je istina iluzija za koju je čovjek zaboravio šta je u stvari. Na ovako dramatičan način odbacuje ideju da bilo koja tvrdnja ili mišljenje može biti istinita ako je podudarna sa stvarnošću.

Naša volja za moć – naš poriv da unesemo poredak u naše živote i tok iskustva – iziskuje da se namećemo nastanku karaktera bića. Takođe je znanje jedna od najvećih bajki. Niče je svjestan da je potrebno postojanje funkcionalnih razlika između istine i laži, znanja i običnog vjerovanja. Svako vjerovanje je greška, ali unutar te greške možemo razlikovati vjerovanja bez kojih izvjesne vrste bića ne mogu živjeti. Ljudi su skloni da idu suprotnim smjerom i postuliraju istinski svijet sa činiocima metafizike kao što su Bog, stvar po sebi, supstancija i biće. Veliko je iskušenje uzeti „ja” kao ime trajnog entiteta, bića ili duše. Kao jednom povjerujemo u dušu, spremni smo prihvatiti i druge supstancije.

Niče smatra da je moralnost sredstvo koje koriste slabi, jadni i prezreni da bi iskazali svoju volju u susretu sa jakim. Moralnost služi da bi sahranio osjećaj vlastite vrijednosti. Slabima je stoga, potrebna vjera u tu stvar zbog instikta za samopotvrđivanje. Zapravo, slabima je potrebno da vjeruju u istinski svijet pošto nijesu sposobni da prihvate svijet onakvim kakav jeste – jer je to svijet u kojem gube – moraju zamisliti neki novi, vrijedniji. Vrijednosti za Ničea, ukuljučujući i one moralne, nijesu otkrivene, nego izmišljene i nametnute. Slabi imaju čvrsto uvreženi interes da postoje moralne vrijednosti, poput sažaljenja i altruizma, jer su one povoljne za one koji pate.

Sa poricanjem objektivnih vrijednosti Niče prihvata oblik nihilizma, radikalno odbacivanje vrijednosti i značenja izvan onih koje su nam dodijeljene. Iza izjave : „Bog je mrtav. ” krije se misao da je čitav svijet bez vrijednosti i značenja. Postoji, recimo, posljednji čovjek : dobrodušni egoista koji upražnjava zadovoljstva ne zbog želje za životom, već zato što nema stvarne ciljeve. Niče je vjerovao da se čitav tok svijeta beskonačno ponavlja, mada je stvarna važnost vječitog vraćanja bila u tome što je lični stav prema tom pitanju za njega predstavljalo lakmus – test afirmativnog ili negativnog pogleda na život. Pet pojmova:

1. Volja za moć – esencija svih bića
2. Nihilizam – mjera određenja onoga što je nadčulno (ideja, Bog, bivstvovanje) kao čulnog (ovostranog).
3. Smrt Boga – prvi korak nihilizma, novi čovjek koji se odriče Boga i odbacuje vjeru u metafizički svijet kako bi postao vjeran zemlji, životu i volji za moć.
4. Natčovjek – čovjek volje za moć, čovjek ogromne snage i ogromne moći.
5. Vječno vraćanje istog - Volja za moć ne miruje ona se stalno vraća u samu sebe i stalno nadilazi.

35. KONCEPT NADČOVJEKA KOD NIČEA

Ničeov ozloglašeni natčovjek jeste neko ko na smrt Boga ima afirmativan pogled. On je razum zemlje, jer po njemu, svako ko može da nečemu teži, tome i treba da teži. Medijum natčovjeka nije politika nego umjetnost. Jer tek kada osoba uživa kao umjetnik može biti u stanju da uživa u osjećaju moći.

Umjetnost koju praktikuje natčovjek mora se shvatiti u širem smislu. Za njega su svijet i on sam umjetnička djela, imaju potrebu da se kreiraju, da im se da oblik. Takva osoba se još nije pojavila. Međutim, u Ničeovom idealu natčovjeka umjetnika ima izvjesne ironije. Ta figura ne samo što nije sposobna da živi sa svijetom kakav jeste, čak i ako je u stanju da svijetu kaže da na način na koji to ne umiju da kažu moralisti i sveštenici sa svojim samozavarvanjem o istinskom svijetu. Umjetnost je možda vrhunska manifestacija volje za moć, nametanje bića nad postajanjem ali pod tim istim znamenjem ona takođe manifestuje volju za krivotvorenjem. Natčovjek časno priznaje da je i on, kao i sve ostalo u prirodi, proces volje. Ali u upražnjavanju te volje u umjetnosti života, on je dužan da poput skulptora bezobličnom materijalu nametne svijetu oblike kojih on, u stvarnosti nema.

Ideja nadčovjeka ima viziju izrastanja čovjeka do optimalnih mogućnosti, ono do čega možemo da dođemo i što je svrha njegovog postojanja. Niče je bio protivnik zapadnoevropske kulture i hrišćanskog načina mišljenja. Želio je da razori hrišćanski koncept morala, za koji smatra da ograničava ljude – (milosrđe, altruizam, forsira one koji su slabi, pomoć bližnjeg, uvodi prisilnu jednakost među ljudima). Niče uvodi elitizam među ljudima, ne u klasi, ni po naciji, već na arisotokrate po duhovnim sposobnostima. Po njegovom mišljenju, ljudi nisu jednaki. Nadčovjek je čovjek koji stalno prevazilazi ono što trenutno jeste. Propagirao je da je čovjek kreator svoje sudbine, stvara društvo, nije podređen ni društvu ni kulturi, već je on kreator. Slavi život, volja za životom je u centru njegove pažnje. Poznata je njegova izjava Bog je mrtav! Niče je u prilog ovoj izjavi dodao i to da bog postoji, kako bi on izdržao da upravo on ne bude bog.

36. KJERKEGOROVI STADIJUMI ŽIVOTNOG PUTA

Da bismo razumjeli Kjerkegorovu filozofiju, korisno je naglasiti njegovu povezanost sa Kantom i Hegelom. Sa Kantom postoje tri važne tačke na kojima se s njim susreće. Prvo, obojica su se slagala da podaci koje nam dobavljaju čula nijesu dovoljni za donošenje sudova o svijetu. Za Kanta taj prazni prostor popunjavaju a priori principi, koji su naš doprinos, dok za Kjerkegora taj doprinos je upražnjavanje volje. Drugo, njih dvojica su saglasni da ljudi osjećaju prisilu da vjeruju u neke stvari – pogotovo u to da postoji Bog. Za Kanta Bog je postulat koji je um prinuđen da prihvati, dok je za Kjerkegora on objekat skoka u vjeru. Treće, doktrina o dva bića gdje se smatra da je čovjek sinteza beskonačnog i konačnog, privremenog i vječnog. Za Kanta dva bića su ujedinjena, dok je za Kjerkegora njihovo jedinstvo ili sinteza ostvarivanje.

Povezanost Hegela i Kjerkegora počiva u kritici prema Hegelovom učenju. Kjerkegor smatra da Hegelov sistem nije sposoban da nas vodi u odlučnim koracima koje moramo preduzeti u životu. On odvrća ljude od suočavanja sa odlukama koje su bitne za njihove živote time što ih tretira, recimo, kao puke slučajeve u državi čije zakone moraju poštovati. On se ipak po nečemu divio Hegelu. Cijenio je njegovu dijagnozu normalne ljudske egzistencije kao stanja otuđenosti. Drugo, Kjerkegor je impresioniran širokom strategijom ili barem njenom idejom da se u potpunosti mogu shvatiti izvjesna pitanja samo prolaženjem kroz ranije, manje adekvatne stadijume.

Kjerkegor je bio utemeljivač pravca egzistencijalizma tj. pitanja ljudskog postojanja. Smatrao je da suštinu čovjeka čini njegovo postojanje. Ljudsko trajanje je individualno, neponovljivo i autentično. Živio je stadijume svoje filozofije. Napisao je djela: „Dnevnik zavodnika“, „Trenutak“, „Brevijar“, „Bolesna smrt“. Egzistenciju po njemu teče i odvija se u trenucima i oni su u stvari vrijednost života.

Naša egzistencija ima 3 STADIJUMA:

1. Estetski – prvi stadijum i nema posebne veze sa umjetnošću. Estetske figure su, na primjer Don Žuan. Ono što je zajedničko tim figurama jeste što žive za neposredni trenutak. Oni su stalno u jednom

trenutku, apsorbovani u raspoloženja, rukovođeni svojim hirom. Trenutna zadovoljstva se ne mogu uzeti za mjeru naše egzistencije. Živi samo čulima i zato je u očajanju.,

2. Etički – posredovan je principima, pogotovo onima koji se primjenjuju na njegov položaj u životu, kao građanina, roditelja ili nečeg drugog. Ovaj stadijum govori o etičkom, stalno nam daju izbor ILI ILI, dobro ili zlo, potvrđuje svoju slobodu, ne zarobljavaju čula, ali opterećuje ta alternativa koja ne nametnua, teško se opredijeljujemo, pa opet ulazimo u očajanje zbog biranja.

3. Religiozni – život čovjeka određuje vjera u Boga - vjera koja ga može dovesti u sukob sa etičkim zahtjevima. Životom osobe koja se rukovodi vjerom ne vladaju principi - prije bi se reklo da je to odnos osobe određen kroz njen odnos prema apsolutu - prema Bogu. Ovo je završni stadijum-smisao postojanja. Ovo je najličnije iskustvo upućivanje prema bogu, očajanje nas dovodi do ovog stadijuma. Kada čovjek dođe u ovu fazu, ne živi više u trenutku, već je došao do cilja koji predstavlja krunu egzistencije i prekida očajanja.

Kjerkegor naglašava ulogu volje kao racionalnog dokaza u preobraćanju ljudi na etički i religiozni stadijum. Etika suspenduje tamo gdje to zahtjeva vjera, a svako ko živi u estetskom stadijumu je u očajanju i ima osjećaj bescilnosti života. U očajanju, čovjek prepoznaje da je viši oblik egzistencije imperativ, a osjećaj grijeha ukazuje na postojanje Boga, u poređenju sa kojim smo bijedna stvorenja. Kretanje kroz tri stadijuma je progresivno.

37. POZITIVIZAM I PRAGMATIZAM U SAVREMENOJ FILOZOFIJI

Savremenici su Herberta Spensera klasifikovali kao pozitivisti. Filozofija za njega nije bila suparnica nauke, već da ona sa naukom predstavlja put ka moralnom i društvenom poboljšanju čovječanstva.

Termin „pozitivizam“ stavio je u opticaj otac pozitivizma, Ogist Kont. On je smatrao da je intelektualna istorija morala proći kroz tri stadijuma: teološki, metafizički i pozitivni. Na prvom stadijumu, ljudi objašnjavaju stvari pomoću skrivenih sila, od duha iz drveta, do hrišćanskog Boga koji je modeliran prema ljudskom umu. Na drugom, ljudi se u objašnjenjima pozivaju na apstraktne sile i uzroke, a u završnom se priznaje da nam za objašnjenje fenomena nije potrebno ništa drugo do empirijskih zakona nizanja i sličnosti. Krunsko postignuće ovoga pozitivnog stadijuma biće soviološka nauka u povoju koju je osnovao sam Kont. U pozitivizmu nema mjesta za tradicionalnu religiju, Kontov pozitivistički žar počeo je da propovjedava novu religiju humanizma.

INDUKTIVIZAM I FENOMENALIZAM

Džon Stjuart Mil je vodio stalnu polemiku o intuiciji – navodno urođena sposobnost uma na koju su se pozivali filozofi različitih boja da bi objasnili naše saznanje. U moralnoj sferi, Mil smatra, intuicija da je reakcionarima izgovor za odbacivanje svake rasprave o moralu. Tamo gdje za naše znanje možemo pokazati da proističe iz onaoga što nam je nesumnjivo dato, tako i treba postupiti, a ne bježati od tog posla time što ćemo znanje tretirati kao intuitivno, neizvedeno ni iz čega. Sve što nam je istinski dato, po Milu, jesu spoljašnja osjećanja ili senzacije uma i njegova unutrašnja osjećanja.

Postojanje nužnih istina je često navođeno kod monogih. Iskustvo nas može informisati kako materija jeste, a kako ne bi morala da bude. Mil se sa tim slaže ali bez uvijanja poriče da postoji nekakav način kako bi materija morala da bude. Ne postoje nužne istine, osim čisto verbalnih. Mil prihvata da postoje spoljašnji objekti u smislu stvari koje postoje čak i ako ih čovjek ne opaža. Samo pomoću činjenica da ako se dođe u izvjesno stanje, ljudi mogu imati senzacije i vjerovati da nešto postoji.

Mila obično nazivaju fenomenalistom, ako pod fenomenalizmom podrazumijevamo tvrdnju da u krajnjem ishodu ne postoji ništa osim senzacija (fenomena) i uma koji ih doživljava. On piše da većina ljudi zamišlja objekte kao stalnu mogućnost senzacija. Nasuprot tome, on piše da mi ne samo maštamo da je objekat nešto više nego smo prinuđeni da to činimo. Međutim, mnoge spekulacije se ne mogu dokazati. Mil bi volio da se um tretira kao obična serija senzacija uz dodatak beskrajne mogućnosti za osjećanja.

PREFORMULISANI UTILITARIZAM

Uz dovoljno napora, moguće je ustanoviti nauku, etologiju, o formiranju pojedinačnih karaktera. Politika je možda umjetnost, ali nauka umjetnosti pozajmljuje znanje neophodno da bi naši moralni i društveni ciljevi bili praktično ostvarljivi. Prvi neprijatelj ovoga gledišta jeste intuicionizam ali ovog puta kao odbijanje da se istražuju fundamentalna osjećanja dobrog i zlog. Drugi neprijatelj je Kantovo gledište da se naše dužnosti mogu proračunati čistim kabinetskim rezonovanjem. Jedini dokaz da je moguće stvoriti bilo šta što želimo jeste to što ljudi stvarno žele – ono što ljudi uvijek žele je sreća. Međutim, postavlja se pitanje šta ako svi zadovoljstvo smatramo kao sopstveni cilj, zašto bismo brinuli o sreći drugih ljudi, osim ako nam time ne bi bilo lakše da i sami postanemo srećni. Za Mila je ovo pitanje loše postavljeno. Ljudi prirodno žele sreću drugih kao element po sebi, a ne kao sredstvo da zadovolje svoje sebične želje. Kriterijumi za sreću se postavljaju baš na osnovu toga šta ljudi vole i žele. Mila možemo snatrati kao liberalistu ali njegova mišljenja nekada zvuče utilitaristička. Pošto pojedinci obično najbolje prosuđuju kada su srećni, kada se javnost upliće u čisto lično vladanje velika je vjerovatnoća da će to uplitanje biti pogrešno.

NEOKANTIJANIZAM I PRAGMATIZAM

Krajem 19. vijeka javljaju se kritičari na Milove prezentacije. Jedan od napada na Milovo gledište bio je Gotlob Frege, napad na Milove matematičke istine. Smatra da Mil griješi u tome što miješa primjenu, koja je često fizička i pretpostavlja opažene činjenice sa čistom matematičkom propozicijom. Te čiste propozicije su brojevi koje isključuje upravo Milova vrsta empirizma kao nezavisnim od psihologije. Psihologija, kaže Frege, ne bi trebalo da zamišlja da ona bilo kako može doprinijeti temeljima aritmetike. Napad na drugu metu, predvodio je Vilhelm Diltaj – objašnjenje istorijskih događaja, recimo, zahtijeva izvjesno empatijsko razumijevanje koje je strano bilo čemu što pružaju prirodne nauke.

Predstavnici neokantijske škole, prvo su odbacili doktrinu da iza fenomena stoje stvari po sebi, i drugo, ideju o sintetičkim a priori principima kao uređenim u strukturama uma. Smatraju da oni nijesu vječito nužni uslovi iskustva već prirodni proizvodi evolucije ljudi ili kulturni proizvod istorijskog razvoja.

Jedan Amerikanac je pragmatizam, koji je danas još uvijek živ opisivao kao najslavniju intelektualnu tradiciju – Vilijam Džejms – koji je takođe dodao da je istina nešto što bismo trebali tražiti da bude dio naše opšte obaveze da radimo ono što se isplati. Spoljašnji objekti se ne mogu izgraditi od senzacija, pošto iskustvi predstavlja objektivnu validnost ili primjenljivost na spoljašnji svijet. Džejms ima drugačije primjedbe na senzacionalizam: psihološki, jednostavno nije tačno da doživljavamo izolovane senzacije koje kasnije spajamo u cjelinu na osnovu asocijacija između njih. Svijest mnogo više podsjeća na strujanje, čiji su elementi tako stopljeni da se samo mogu vještački razdvojiti. Pirs, od koga je Džejms učio o pragmatizmu, smatra da je iskustvo ono što nas je tok života prinudio da mislimo. Pirs nas podsjeća da je mišljenje priroda jezika i da je kroz ovo pretpostavljeno pripadništvo ličnosti određeno jezičkoj zajednici, tako da ta osoba nije apsolutno pojedinačna

Pragmatizam je, barem u Pirsovima rukama, teorija značenja. Čitavo značenje koncepta se sastoji u opštim modusima racionalnog ponašanja koji proizilaze iz njegove primjene i ne postoji razlika u značenju bez moguće razlike u praksi. Ovu temu je razvio kasnije Džon Džui, za njega tipična primjena neke stvari pribavlja značenje, a razumijeti značenje riječi ne znači samo shvatiti neku unutrašnju ideju ili senzaciju koja je sa njom povezana, nego i učestvovati, koliko god to bilo indirektno, u primjeni te stvari u njenom doslovnom značenju.

Ako je vjerovanje instrument djelovanja, ono nije slika ili ogledalo stvarnosti – tako bismo mogli očekivati, u osvjet pragmatičnog definisanja značenja, definiciju analognu sa istinom. Istinu treba shvatiti pomoću neospornih termina. Istinito mišljenje je ono koje je osuđeno na to da se oko njega slože kompetentni istraživači i praktičari iznad svega naučnici, a stvarni objekti su oni koju su priznati u tom, vjerovatno beskrajnom konsenzusu. Doprinos Vilijama Džejmsa – trijumf ili katastrofa, mišljenja su različita – bila je pretežno pragmatična definicija istine. Istina je ime svega što se pokaže da je dobro u načinu vjerovanja. Ona je nužno sredstvo u načinu našeg razmišljanja, a naša vjerovanja se slažu sa

stvarnošću kada nam omogućuje da sa njom brže postupamo nego što bi to drugi radili. Pragmatizam je potpuno srdačan, on dozvoljava da u našim životima vjerujemo u istinitost bilo čega što je bolje za nas. Svijet nam postaje bliskiji, sa njim smo na ti i prema njemu se tako odnosimo.

BRITANSKI IDEALIZAM

U djelima britanskih idealista idealizam predstavlja osvetnički povratak metafizike. Idealizam je ovdje vrsta igre riječi, jer su glavni protagonisti ovog pokreta Grin i Bredli, bili idealisti i u metafizičkom i u moralnom smislu. Njihova metafizika više duguje Kantu i Hegelu nego Breklijevom idealizmu ili Milovom fenomenalizmu. Grin je bio mislilac čija su se djela nalazila u ormanima veleučeničkih oksfordskih diplomaca, bio je aktivan u promovisanju pravednih ciljeva. Dok Bredli nije bio takav. Odbacivanje suparničkih filozofija – pozitivizma, naturalizma – inspirisano je njihovom neospornošću da pruže prihvatljivo objašnjenje moralnog života. Gledati na ljudska bića kao hedonističke kreature, po Bredliju, apsolutno je nepomirljivo sa običnim moralnim vjerovanjima, dok za Grina to čini moralne principe besmislenim. Grin smatra da nacija nema stvarno postojanje, izuzev kroz život pojedinaca iz kojih je sačinjena. Svaka osoba teži za samoostvarenjem, ali to ne može postići, ako druge ne posmatra kao saradnike u tome, a ne kao sredstva za taj cilj. Grin negira individualnu samosvijest. Bredli je bio oštrij u kritici individualizma, koji pojedinca sa svojim gotovim karakterom i željama smatra iluzijom. Samoostvarivanje se vrši u procesu stvaranja društvenog položaja i obavljanju njegovih dužnosti.

Za Grina i Bredlija samoostvarenje se tek djelimično postiže kroz život u organskoj zajednici. Apsolutna stvarnost nije ni u kojem slučaju Bog religije, piše Bredli, jer je On samo jedan činilac u cjelini. Kako god da mu je ime, za Grina postoji jedno duhovno samosvjesno biće, a sve što je stvarno jeste njegova ekspresija. Nema smisla govoriti o stvarnosti koje se ne može doživjeti, onaj koja sjedi sa strane i ne pretvara se u fenomene. Ključ za razumjevanje stvarnosti jeste refleksija o relacijama između fenomena. Njihova mišljenja se razilaze u raspravi o senzacijama. Za Grina, ako nam senzacija ne može predočiti iskustvo odnosa, time nas onda mora snabdjeti misao. Pošto je priroda sistem povezanih pojava nju je nemoguće razdvojiti od djelovanja inteligencije. Umovi pojedinaca moraju biti lokalni izraz jedinstvene samosvijesti, onog Jednog sa kojim na etičkom nivou pokušavamo da se identifikujemo, odbacujući naše egocentrične interese. Bredlijev pogled je radikalniji, po njemu, oni uopšte ne postoje. On zaključuje da apsolut nema mnoštvo, univerzum je jedan. Ako bi postojalo mnoštvo, njegovi sastojci bi bili u međusobnim relacijama, ali to je nemoguće, pošto su relacije apstrakcije koje u stvarnosti pravimo iz konvencionalnih razloga. Stvarnost mora biti samoiskustvo.

38. BERGSONOV „ELAN VITAL“

Anri Bergson bio je najelokventniji zastupnik života. Njegovo djelo je nakon četrdesete godine života postala neprestana elaboracija početnog uvida o nesposobnosti analitičke nauke da objasni beskrajni tok, koga smo svjesni iz svakodnevnog iskustva.

Bergson nas poziva da podijelimo viziju duhovne, potencijalno svjesne sile života ili životnog impulsa (elan vital) koji galopira kroz vrijeme. Život je od najskromnijih početaka do svog vrhunca koga dostiže u čovjeku, svijest porinuta u materiju. Nauka nam ne može pomoći da spoznamo unutrašnju istinitu prirodu života. Stoga nam je potrebna mistična intuicija – koja je sama po sebi otvaranje ka višoj ravni životinjskog instikta, davno potisnuta od strane intelekta – koja sva živa stvorenja ujedinjuje sa životom. Ljudski život je vrhunac evolucije jer jedino kroz čovjeka slobodno prošao taj impuls ka životu koji je prijetio da se zaustavi. No, taj impuls će se zaustaviti čak i među ljudima ako se oni ne uzdignu do vizije života koja će im omogućiti da istupe iz kruga samoograničenih interesa i intelektualnih preokupacija. U suprotnom ljudi će ostati zarobljeni, u zatvorenoj moralnosti i statičnim religijama, koje ih razdvajaju od čovječanstva i prirode kao cjeline. Vizija je ta koja nam omogućava da se ne osjećamo izolovano.

Bergson je do hipoteze o elan vitalu stigao preko kritičke refleksije o teoriji revolucije. Po njemu, nijedna od ponuđenih doktrina o evoluciji nije bila tačna. Prosti organizmi, tvrdi Bergson, savršeno su prilagođeni svom okruženju. Dublja Bergsonova kritika ortodoksne nauke počiva u tome da cilj nauke

nije u tome da nam pokaže suštinu stvari, nego da nam pokaže najbolji način na koji možemo djelovati na njih. Nauka i intelekt su izvajali svijet radi nas samih, a onda su zaboravili šta su učinili.

Ako nauka i intelekt ne mogu da nam pokažu suštinu stvari, nad nama se nadvija skepticizam da je jedino moguće praktično znanje o stvarima ono koje nam pokazuje kako se iz njih može izvući korist. Intuicija može biti bitna, jer postoji jedna stvarnost koju shvatamo iznutra, intuicijom a ne analizom. To je naša vlastita ličnost u svojoj plovidbi kroz vrijeme – naše biće koje traje. Naš unutrašnji život je život čistog trajanja, kontinuitet kroz koji teku sjećanja, raspoloženja i zapažanja, međusobno se uobličavajući. Svako stanje u kome se nalazi ličnost je jedinstveno. Svijest ne može proći kroz isto stanje dvaput. Ne postoji paralelizam između uma i mozga (mozak ne stvara svjesno iskustvo, nego djeluje kao prepreka ili filter). Sve ono što znamo o vlastitoj ličnosti je naš najživlji primjer intuitivnog saznanja. Doći će vrijeme, vjeruje Bergson, kada će se ljudska bića osloboditi nužnosti materijalnih briga i kada će svojom intuicijom prodrijeti u tamu noći u kojoj nas ostavlja intelekt. Tada će shvatiti da je njihov unutrašnji život takođe i život uopšte. Materijalni život će naglo splasnuti i ljudi će se okrenuti i uživati u prostijem životu, uživajući u bezbjednosti i spokojnosti koje im može obezbijediti jedino osjećaj bliskosti sa samim životom.

39. OSNOVNE IDEJE FENOMENOLOGIJE KOD EDMUNDA HUSLERA

Život Edmunda Huslera bio je život posvećen pozivu – produženom naporu da se promišlja trajni skup problema. Njegova djela su svjedočanstva da jedino kroz časni filozofski trud moguće uobličiti sebe u slobodno, autonomno ja i pronaći samog sebe. Duža tradicija kojoj je pripadao bila je racionalizam, čiji su ciljevi kako je on to vidio, fundamentalno opisivanje i predstavljanje istine kao nužne, nesumnjive i samopotvrđujuće. Cilj nauke je da objasni, ali apriorni cilj je da opiše šta treba objasniti. Prema Huslerovom značenju termina, esencije su fenomeni, a njihovo istraživanje fenomenologija.

Fokusiranje na esencije nije lako, pošto na naše svakodnevno razmišljanje snažno utiču informacije o kontigentnim činjenicama, naučna tumačenja stvari i slično. Da bismo dobili taj fokus, nužno je izvesti različite epoche ili uzdržavanje. Za početak treba staviti u zagrade naučnu sliku svijeta i prisjetiti se svijeta života, svijeta onakvog kakav jeste za sve nas. Neophodno je još radikalnije ukidanje našeg prirodnog gledišta. Takođe se moramo uzdržavati od vjerovanja u postojanje empirijskog ili prirodnog bića, trajnog, otjelotvorenog ljudskog karaktera ili persone koju proučava psihologija. Mora postojati neko ja koje preživljava uzdržavanje od vjerovanja tačnije, transcendentni ili čisti ego koji se uzdržava. Završna epoche kompletira ono što Husler naziva fenomenološkom redukcijom, pomoću koje se skoro sve stvari koje normalno uzimamo da postoje stavljaju van igre, tako da filozof može bez ikakvih prepreka se fokusirati na ono što nam je direktno dato u iskustvu. Sve se pojavljuje kao što se pojavljivalo ranije. Studija esencije se mora fokusirati na sadržaju ili noemi tog čina. Bilo koji takav čin je intencionalan u smislu da je usmjeren ka nekom objektu. Sadržaj čina je onaj koji diktira prema kom objektu će biti usmjeren. Spoznati esenciju objekta znači spoznati sadržaj činova usmjeren prema čemu. Esencija objekta je ono što ga nužno čini onakvim kakav jeste – sa svojstvima potrebnim baš za taj objekat a ne neki drugi, da bi se ispunili metalni činovi koji ga intendiraju.

Svijet kakvog ga doživljavamo oživljen je značenjima koja mi projektujemo, u našom zapažanjima i željama. Reći za objekte da postoje može značiti samo da su mentalni činovi usmjereni prema njima recimo percepcije, ispunjeni dodatnim uslovima koji ih potvrđuju.

40. HAJDEGEROVO SHVATANJE TU-BIĆA.

Martin Heidegger smatra, da postoji samo konkretna ličnost, čije znanje pretpostavlja egzistenciju u svijetu koji se ne može staviti u zagrade ili izbaciti iz igre. Nakon II svjetskog rata Heidegger se posvetio pisanju, jedna od njegovih tema „Bića i vremena” je pitanje bića koje se prema Heideggeru, ignoriše još od predsokratovaca u korist istraživanja partikularnih bića ili entiteta. Ljudska egzistencija – tu-biće – u suštini je biće u svijetu.

Nije banalna tvrdnja da ljudi, po svemu sudeći, žive u svijetu – čime se baca izazov čitavoj tradiciji, od Dekarta do Huslera koja je ljudska bića shvatala kao intelektualne posmatračke svijeta. Tu-biće nije prosta kognicija u smislu posmatranja – ono se bavi svijetom na način da se jedno ne može zamisliti bez drugog. Nužno je da tu-biće uvijek bude sa već drugim bićima a da je stvarnost utemeljena u tu-biću.

Svijet koga mi proksimalno doživljavamo nije sačinjen iz gotovih objekata, koji su na raspolaganju za kogniciju i percepciju. Mi zapravo proksimalno susrećemo stvari kao spremne, kao opremu, kao predmete koji su tu što jesu jer imaju namjeru da se nešto uradi sa njima ili razlog zbog kog se radi unutar svrhovitih aktivnosti ljudi. Proksimalno se ništa ne sreće u izolovanosti, kao nezavisna supstancija. Svaka stvar je kao znak, ona ukazuje na druge stvari i ljude koji obezbjeđuju kontekst koji joj daje identitet. Stoga, svijet je veliki referencijalni totalitet, potpuni kontekst u kome sve što je na raspolaganju ima svoje mjesto.

Tu-biće obitava u svijetu i ono je apsorbovano u njemu. Fudamentalna relacija između nas i svijeta nije uzročna niti prostorna, nego intencionalna – relacija unutar polja značenja. Tu-biće se otkriva kroz brigu. Da bi se nešto opazilo, ono se mora pojaviti u poljima u kojima mi brinemo. Briga je čin kroz koji čovjek svjesno stiže do toga da se brine oko nečega ili ne. Odnos tu-bića prema svijetu nije isti kao i odnos subjekta prema objektu, kao odnos posmatrača prema prolaznoj paradi. Jedino se krajnjom izobličavajućom apstrakcijom naše biće može odvojiti od svijeta unutar koga se nalazimo.

41. GADAMEROVO ODREĐENJE HERMENEUTIKE

Svijet sa kojim se proksimalno srećemo je jedno od mogućih značenja, predmet poput znakova. Nego, sve te znakove treba tumačiti, određujuća sposobnost tu-bića jeste interpretativno razumjevanje svijeta. Hans Georg Gadamer objašnjava da je hermeneutika univerzalna po opsegu, pošto su sva bića koja se mogu shvatati jednaka po jeziku. Ne radi se samo o proizvodima kulture, nego o svemu, jer sve je poput znaka. Gadamer, predvodnik hermeneutičke fenomenologije, ne pokušava toliko da riješi ove probleme koliko da ih redukuje u percepciji kao problema. To što osciliramo između shvatanja cjeline i razumjevanja njenih djelova nije katastrofa koja je zadesila tumače, nego trajna crta same aktivnosti tumačenja, a ne nešto što obično prouzrokuje nevolje. Naša svijest, kaže Gadamer, jeste „efektivno-istorijska”, nju formiraju istorijske tradicije, unutar kojih smo rođeni. Pošto se horizont sadašnjosti ne može formirati bez prošlosti, stalno se dešava fuzija horizonata – prošlosti i sadašnjosti. Drugim riječima, ono što istraživača čvrsto smješta unutar njegovog doba je upravo ono što je daleko.

42. GLAVNE IDEJE EZGISTENCIJALIZMA I SARTROVO SHVATANJE SLOBODE

Sa uvođenjem novih tema, egzistencijalna fenomenologija je postala egzistencijalizam. (Hermeneutika se bavi javnim, anonimnim strukturama značenja koje prožimaju život kulture i u koje je pojedinac uvijek već uronjen ili, kao što kaže Hajderger bačen. Međutim, smatra se da tu-biće nije samo bačeno u javni svijet nego je bijedno palo ili upijeno među prosječne stavove i tumačenja nalazeći zadovoljstvo kada su sami zadovoljni i zaprepašćenje u onome što i njih zaprepašćuje. Ličnost tako gubi sebe i koliko god zajedničkog imala sa drugim ljudima ljudsko biće je u suštini individualizovano. Svako individualno tu-biće je autentično, ali svako pojedinačno posjeduje zebnju i anticipaciju smrti. Umiranje je najšokantniji primjer nečega što svako tu-biće mora uzeti na sebe.)

Sartrov život filozofa bio je ispunjen u svakom momentu. U egzistencijalizmu je središnja doktrina radikalne slobode i odgovornosti. Sartre smatra da je odnos ljudskih bića prema svijetu zatvoren, a ne kauzalni odnos subjekta u interakciji sa drugima. Okolnosti ili situacije mogu uticati na naše akcije jedino pomoću tumačenja koja im dajemo u svijetlu naših projekata.

Sartr u čuvenom citatu kaže „da postoji najmanje jedno biće čija egzistencija prethodi njegovoj esenciji... koje postoji prije nego što se može definisati bilo kakvim konceptom egzistencije. To biće je čovjek”.

Ličnost nije ništa drugo nego zbir vlastitih djelovanja, ne mogu da postoje ni takve stvari kao što je, recimo, kukavički temperament, nego samo to da se neki ljudi često ponašaju kao kukavice. I naše emocije su čak više odabrane nego što su date. Smatra se da svi posjedujemo moć da nešto odbijemo ili da n ešto započnemo. Da izađemo iz određene situacije ili motiva, pa da ih naknadno procijenimo ili izmjerimo. Ako se aktivno ne suptotstavljamo zlu, mi se sa njim slažemo, naše ruke su prljave i mi nosimo odgovornost za zlo.

Zebnja (Angst) je stalno prisutna. Step en zebnje, je kao vrtoglavica ko kod nekog što zna daga ništa ne sprječava da se baci u ponor. Zebnja (Angst) nije nešto što je zabavno, a bježanje iz nje u smirenije stanje objašnjava oblik samozavaravanja, koje Sartr naziva „lošom vjerom”. Primarni oblik loše vjere je razmišljanje o sebi iz pozicije drugog i slaganje sa načinom kako nas drugi ljudi neopozivo kategorišu u ovu ili onu vrstu ličnosti. Antiteza loše vjere je ono što egzistijancijalisti nazivaju „autentičnošću”. Sartr piše da je nemoguće suditi o nekome ko jasno iskreno bira svoju svrhu kakva god bila. Sartr naglašava da postoji moralni kriterijum za moralni izbo, odnosno, slobodu, koja je temelj svih vrijednosti. Autentična osoba mora poželjeti da bude slobodna i otvoreno priznati da je odgovorna za svoj život. Sartrova vizija autentičnog života posvećenog uzajamnom prizivanju slobode propada onoj koja ej posvećena prncipima i moralnim uzrocima šireg opsega – antirasizam, antikolonijalizam, ...

43. RASELOV LOGIČNI ATOMIZAM

Raselov logički atomizam je označio samo jedan stadijum u dugoj filozofskoj karijeri, koja je često pokidana zbog matematike ili iz moralnih razloga.

Rasel je dijelio „starodmodni” cilj empirista da se na osnovu čulnog iskustva ustanovi šta zaista možemo znati. Ljudska bića umanjuju svoju vrijednost kad žive u „zatvoru” predrasuda, koje spuštaju neprozirni veo između njih i spoljašnjeg svijeta. Kroz filozofiju, čovjek, shvata spoljašnji svijet.

Svoju poziciju Rasel opisuje kao logički atomizam, da bi je razlikovao od atomizma fizičara. Logički atomi su ono do čega se mora doći analizom da bismo razriješili različite logičke paradokse, da bismo pokazali kako uspijevamo da damo značenje našim riječima i kako možemo zaista znati ono što tvrdimo da znamo. Za razliku od fizičara, filozof ne analizira svijet, nego kako govorimo o njemu.

U svom matematičkom djelu, Rasel se susretao sa paradoksima koje je pripisivao tretiranju iskaza subjekta kao što je „klasa svih klasa”. Da bi se razriješio paradoks u ovom primjeru Rasel je izmislio trik da je prevede u oblik u kome se uopšte ne spominje klasa i time razvije ubjeđenje da takva klasa mora postojati. Ovu strategiju Rasel kasnije naziva teorija opisa i ubrzo je generalizuje.

U nekim izrazima moraju se imenovati entiteti, inače jezik ne bi imao direktnog dodira sa stvarnošću. Ne bismo mogli opisivati nešto osim ako to samo ne bi moglo b iti spomenuto pomoću imena. Ne bismo znali o čemu govorimo osim ako ne znamo u potpunosti od čega je sačinjena ta stvar sa kojom smo upoznati, a biti upoznat sa nečim znači biti toga direktno svjestan, bez pomoći zaključujućeg ili deskriptivnog znanja. Jedina autentična imena, koja se mogu nadmetati sa atomskim objektima, jesu pokazne zamjenice poput „ovo” i „ono”. Jedini drugi kandidat koga Rasel razmatra je „ja” (zar ja ne poznajem samog sebe?) Sopstvo je za Rasela podjednako fikcija. Pojedine riječi ne mogu biti stanovnici Raselovog škrtog svijeta „načelne jednostavnosti”, koja uživa izvjesnu stvarnost koja ne pripada ničemu.

44. MORALNI NATURALIZAM I TEORIJA PRAVDE

Posebna vrsta prepreke je za naturalizam predstavljala je njihova moralna egzistencija.Moralni principi su ono što nas je iznenada prosvijetlilo i čemu se pokoravamo uprkos prirodnim težnjama.Naturalizam je

prosto ime za gledište da su izvjesne vrste činjenica ili svojstva nužno relevantni kriterijum za moralnu evaluaciju. Naturalizam su u ovom smislu odbacili mnogi autori. (Nije dobro ubijati! Njime se izražava neprijateljsko osjećanje prema ubijanju. Ovo jeste sredstvo da se drugi ubijede da budu protiv ubijanja. To jeste sam propis koji glasi: „Ne ubij!“ Međutim, vrednovanje ovakvih konstrukcija ne može biti nužno relevantan kriterijum.

Glavna kritika jeste vezana za to da je slika ljudske prirode iz koje proističu gledišta emotivista i ostalih o moralnosti veoma redukovana i osiromašena. Bogatija i adekvatnija bi bila ona koja bi pokazala da moralna vrednovanja nijesu kao što tvrde emotivisti i drugi individualni izbor ili usvajanje stavova koji slobodno lebde iz precepcije činjenica ili svojstava situacija u kojima se nalaze ljudi.

Za književnicu, Merdok, u srcu emotivizma i njegovih srodnika je koncept volje –sopstva koje bira i zauzima stavove –kao stvaraoca vrijednosti. Merdokova smatra da ako posvetimo dovoljno pažnje u posmatranju ponašanja određene osobe osjećamo prinuđenost da je opišemo kao recimo vulgarnu bezosjećajnu ili snoba, čime podliježemo prinudi da je negativno vrednujemo. Zato je običnim ljudima, neiskvarenim poznavanjem filozofije, savršeno očigledno da je dobrota povezana sa znanjem, a vrijednosti sa činjenicama.

Ono što se ignoriše slikom ljudskog bića kao volje jeste naš bogati unutrašnji život emocija. Naše pristrasne precepcije drugih ljudi, naši prirodni odgovori na njihove riječi i ponašanje kao i naša osjetljivost prema svojstvima situacije: sve nas to priprema za donošenje moralnih sudova. Pa treba istaći da su moralni sudovi nešto što je konstantno prisustvo u svima nama.

Mnogi smatraju da su emotivisti u pravu kada negiraju da se moralni zaključci iz opisa čovjeka onakvog kakav on jeste. Recimo iz brutalne činjenice da ljudi traže prirodno zadovoljstvo ne proizilazi nikakva moralna suština. No, ono što emotivisti ignorišu jeste mogućnost utemeljenja moralnosti u opisu „čovjeka kakav bi mogao biti kada bi realizovao svoju esencijalnu prirodu.“

Moralne osobe su one koje učestvuju u zajedničkoj tradiciji koja obuhvata i prakse koje istovremeno stvaraju identitet pojedinaca i pružaju polje djelovanja vrlina pomoću kojih one traže dobar život i realizuju svoj telos.

TEORIJA PRAVDE (Džon Rous)

Roulsova ambicija je da utemelji osnovne principe pravde, one kojima bi trebalo rukovoditi u društvu prilikom raspodjela dobara, moći i sloboda - na osnovu slobodno izražene racionalnosti. Da bi se stvorila teorija pravde u okviru svakog društva, da bi izbor principa u društvenom ugovoru bio pošten, ljudi moraju skinuti „veo neznanja“ .

Rous naglašava tri principa koja su jednostavno obavezna:

1. „svaka osoba ima jednako pravo na najširu slobodu, spojivu sa sličnom slobodom za ostale.“
2. „društvene i ekonomske nejednakosti su opravdane jedino ako su i oni koji su u najmanjoj prednosti, mogu iz njih damaksimalno dobiti“
3. „mora postojati poštena jednakost mogućnosti, da bi imali koristi od bilo koje od potvrđenih nejednakosti “

Svaki čovjek koji je razuman, za dobrobit društva prihvatiće ove principe. Međutim, glavni argument Roulsovih kritičara jeste u tome da principi moraju biti jako ubjedljivi za sve ljude koji, inter alia, pripadaju određenim religijama i imaju svoje predstave o dobrom.

45. OSNOVNE IDEJE POSTMODERNIZMAM U FILOZOFIJI

Poznati postmodernisti su svakako: Mišel Fuko (titula profesora, istorije i sistema.), Žak Derida (osnivač dekonstruktivizma), Žan-Fransoa Liotar autor manifesta Postmodernost stanje. Za ovaj pokret karakteristično je oduševljenje ironijom, poigravanjem, parodijom, pluralizmom, elekticizmom..

Veza između postmodernističkih filozofa se javlja kada identifikujemo dva dublja motiva. Prvi, paradoksalni, jeste izražena mržnja prema dubini.

1) Djela ne impliciraju viši nivo iskustva ne nude dublji intelektualni doživljaj.

2) Drugi, dublji motiv jeste nestanak samog umjetnika što je Rolan Bart dramatisovao kao smrt umjetnika. Ova dva motiva su povezana. Ako djelo ima dubinu, ono će prenijeti neku unutrašnju poruku umjetnika. A ako se takve poruke ne mogu prenijeti djela gube svoju dubinu a umjetnik koji to prepoznaje pretaće da muči sebe oko svog poziva i umjesto toga će se odati uživanju u eklektičnom parodiranju onih koji još nijesu čuli vijest o smrti umjetnika. Motivi odsustva dubine i nestanka kontrolišućeg autora imaju u postmodernističkoj filozofiji paralele u dvije srodne teme.

- Prva je odbacivanje metafizike, kao pokušaj da se otkrije pozadina ili stvore temelji za naše osnovne prakse, diskurse ili vjerovanja.

- Druga tema je „sunovrat sopstva” u smislu racionalnog subjekta, figure za koju se vjeruje da je sposobna da najprije podvrgne sva vjerovanja kritičkom preispitivanju i potom ih nanovo podigne na čvrstim temeljima.

Ove dvije teme djeluju povezano. Najbolji način za preispitivanje ovih tema je praćenje sve od početaka kod dvojice junaka, koje priznaju svi postmodernisti – Ničea i Hajdegera.

Niče je obilježio stupanje u postmodernizam jer je on prvi odbio da bespogovorno prihvati metafiziku kao bezintresno ispitivanje strukture stvarnosti i temelja znanja. Metafizika je funkcija „volje za moć, smišljanje istinitog svijeta nametanje stabilne strukture bića. Što se tiče racionalnog sopstva, prema Ničeu, je to fikcija, izmišljotina moralista, koji imaju potrebu da postuliraju nešto kako bi ga mogli okriviti i kazniti za djela koja ih vrijeđaju.

Hajdeger je saglasan sa najvećim djelom Ničeeve dijagnoze. Metafizika je istorijski locirana i ona je loša zamjena za ono što su ljudi izgubili još, prije Sokrata. Hajdeger metafiziku smatra kao ispitivanja „bića - bića,, (ljudi, fizičkih objekata). On metafiziku optužuje za zaborav bića. Ne pravi se jasna razlika između parikularnih bića i bivstvujućih bića. Kao što nijedan osvjetljen objekat ne zna zbog čega je osvjetljen tako nijedno biće ne zna i ne može objasniti kako ono ili bilo šta drugo jeste.

46. DERIDINA KRITIKA LOGOCENTRIZMA U ZAPADNOEVROPSKOJ FILOZOFIJI.

„Mi razmišljamo jedino u znacima “ i „nema ničega drugog osim znakova.”

Deridina meta je meta „metafizika prisustva”, ideja da postoje entitete u kojima su utemeljeni naša misao i jezik. Može se stvoriti ideja o tome da riječi označavaju entitete (slike, osjećaje, ili bilo šta drugo) koji su direktno prisutni u svijesti.

Da bismo procijenili Deridin napad, trebalo bi razmotriti njegovu naizgled bizarnu tvrdnju da je cjelokupan jezik jedna vrsta pisanja. Cjelokupni jezik posjeduje ključna svojstva koja pisanje očigledno ima, ali ona za koja ostajemo slijepi zbog „fonocentrične” opsesije izgovorenom riječju pogotovo u unutrašnjem monologu.

Derida smatra da je recimo govor fundamentalniji i privilegovaniji od recimo pisanja. Zaključci koje Derida izvlači iz tvrdnje da je jezik jedna vrsta pisma najbolje se mogu otkriti iz njegovog neologizma „differance”, definisanog kao pokreta prema kome se jezik istorijski konstituiše kao tkanje različitosti i odlaganja. Naš jezik je tkanje razlika po tome što je značenje riječi funkcija njenih kontrasta sa drugim. Svaka riječ nosi poseban trag drugih elemenata iz sistema. Temelje našeg jezika takođe ne možemo tražiti ni u strukturama stvarnog svijeta jer je sam taj svijet proizvod po tome što imamo pristup stvarnoj egzistenciji jedino u tekstu jezika

Derida smatra da je jezik nešto nepredvidivo on nije zasnovan na bilo kakvom stanovištu. On nije razuman ili nerazuman. Za Deridu je cogito prvenstveno metafizika prisustva. Cogito nije vrijedan trošenja kritičarske energije. Subjekt može postati subjektsamo kroz govorenje.

47. SMISAO FILOZOFIJE DANAS